

Ustaški pokret - unutarnji sukobi između Ante Pavelića i njegovih suradnika

Brnić, Vito

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:873013>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Vito Brnić

**USTAŠKI POKRET – UNUTARNJI
SUKOBI IZMEĐU ANTE PAVELIĆA I
NJEGOVIH SURADNIKA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA POVIJEST

Vito Brnić

**USTAŠKI POKRET – UNUTARNJI
SUKOBI IZMEĐU ANTE PAVELIĆA I
NJEGOVIH SURADNIKA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2024.

Sažetak

Ovaj završni rad fokusirat će se na unutarnje sukobe najvažnijih članova ustaškog pokreta, odnosno vođe Ante Pavelića i njegovih najbližih suradnika. Pokret je kroz svojih prvih dvanaest godina prošao kroz mnoge nedaće i probleme, prije nego li se uspeo na vlast novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske (NDH) tijekom proljeća 1941. g., raspadom Kraljevine Jugoslavije. Prvi dio rada obuhvatit će ranu povijest pokreta i njegov osnutak. Ostatak rada daje na važnosti ulogama Pavelićevih suradnika i njihovim igrama iza kulisa u cilju osvajanja moći. Najvažniji ljudi pokreta, poput Slavka Kvaternika, Mladena Lorkovića i sl. bit će detaljnije objašnjeni, budući da su njihove odluke utjecale na sudbine njihovih života u ratnim i poslijeratnim sudskim procesima. Također će biti obuhvaćeni i drugi faktori u vlasti NDH, poput Hrvatske seljačke stranke (HSS) i muslimanske zajednice, s kojom je vrh pokreta gajio dobre odnose. Cilj ovog rada je objasniti s kojim su se sve problemima borili tadašnji vođe pokreta, te kako su njihove odluke utjecale na budućnost hrvatskoga naroda i države.

Ključne riječi: NDH, ustaše, HSS, muslimanska zajednica, Kraljevina Jugoslavija

Summary

This final paper is focusing on internal fighting between dr. Ante Pavelić, leader of the Ustashe movement, and his closest associates. During their first twelve years, movement went through a lot of problems and adversities, before gaining power in newly established Independent State of Croatia (NDH) during the spring of 1941., after the fall of Kingdom of Yugoslavia. The first part of paper will cover early days of the movement and its foundation. The rest of the paper emphasizes the roles of Pavelić's associates and their behind-the-scenes games in order to gain power. The most important people of the movement, such as Slavko Kvaternik, Mladen Lorković, etc. will be explained in more detail, since their decisions affected their lives in the war and post-war trials. Other fractions in the NDH government will also be included, such as the Croatian Peasant Party (HSS) and the Muslim community, with whom the Ustashe leadership allied. The aim of this paper is to explain what problems the leaders of the movement at that time struggled with, and how their decisions affected the future of the Croatian people and the state.

Key words: NDH, the Ustashe, HSS, Muslim community, Kingdom of Yugoslavia

Sadržaj

1. Uvod
2. Okupljanje suradnika
 - 2.1. Slavko Kvaternik
 - 2.2. Mladen Lorković
 - 2.3. Ostali suradnici
3. Problemi u emigraciji
4. Događaji u vremenu 1936.-1941. i osnivanje NDH
5. Formiranje vlasti NDH
6. Novi suradnici vlasti
 - 6.1. HSS
 - 6.2. Muslimani u vlasti NDH
7. Unutarstranački problemi u vlasti NDH
 - 7.1. Smjena Slavka Kvaternika i njegov kraj
 - 7.2. Odlazak Mile Budaka
 - 7.3. Urota Vokić-Lorković
8. Zaključak
9. Popis literature

1. Uvod

Kako bi se lakše objasnila problematika ustaškog pokreta i njihovih akcija, potrebno je krenuti od osnivača i glavne osobe, dr. Ante Pavelića. Dr. Ante Pavelić rođen je 14. srpnja 1889. godine u selu Bradina kraj Konjica, koje se nalazi u današnjoj Bosni i Hercegovini. Otac Mile bio je građevinski poduzetnik, dok je majka Mare bila kućanica. Pavelić je školovanje proveo u Travniku, Karlovcu, Senju i Zagrebu, gdje je 1915. g. stekao doktorat prava. Važno je napomenuti da je iste godine stupio u odvjetničku službu kod Aleksandra Horvata, koji je od 1916. do 1918. godine bio predsjednik Hrvatske stranke prava (HSP)¹. Iz toga se može zaključiti da je upravo Horvat bio Pavelićeva „odskočna daska“ prema politici. Pavelićeve prosječne odvjetničke sposobnosti nikad se nisu manifestirale u uspješnu karijeru, te se u tom poslu iskazao samo branjenjem makedonskih nacionalista pred jugoslavenskim sudom 1927. godine u Skopju. Zbog toga je postao sve više aktivniji u politici, gdje u jesen 1925. radi na stvaranju drugog Hrvatskog bloka (*Hrvatska stranka prava i Hrvatski republikanski seljački savez*). Dvije godine kasnije, prvo je izabran za zagrebačkog oblasnog zastupnika, a potom na parlamentarnim izborima ulazi u Skupštinu Kraljevine SHS kao zastupnik na listi Hrvatskog bloka zajedno s Antom Trumbićem.²

Pavelić se po ulasku u skupštinu odmah uhvatio negiranja konstitutivnosti Kraljevine SHS, obznanivši kako je ujedinjenje Kraljevine Srbije i Države SHS „nasilno lomljenje organskoga razvoja k samostalnoj hrvatskoj državi.“³ Svaki svoj parlamentarni govor, Pavelić je vezivao na hrvatsko pitanje o samostalnosti. To je i sam potkrijepio izjavom iz 24. listopada 1928., gdje prema Nadi Kisić Kolanović kaže sljedeće: „desetogodišnja kalvarija hrvatskoga naroda ne može i ne smije biti okončana kakvim sporazumom, nego samo uzkrsnućem hrvatske države.“ Svoje je zahtjeve otvoreno stavio na stol: želio je potpuno osamostaljenje Hrvatske od Jugoslavije. Taj zahtjev ponovio je i 30. listopada 1928., izjavivši prema monografiji *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*: „U pitanju slobode Hrvatske nema nikakova sporazuma niti ga može biti. U Hrvatskoj smije vladati samo hrvatski narod.“⁴

¹ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 19.

² Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 20.

³ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 20.

⁴ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 21.

Početak 1929., situacija u državi promijenila se nagore za hrvatsku političku scenu. Atentat na Stjepana Radića u lipnju 1928. godine poslužio je kao odličan izgovor za uvođenje diktature. Vođa HSS-a od posljedica atentata preminuo je desetak dana kasnije. Kralj Aleksandar I. Karađorđević 6. siječnja 1929. raspušta parlament i uvodi *Šestosiječanjsku diktaturu*, čime je efektivno uveden unitaristički model vladanja nad narodima. Kraljevina je formalno podijeljena na devet banovina, ali je sva moć *de facto* bila u rukama Beograda.

Pavelić to nikako nije mogao prihvatiti, te se odlučuje na emigraciju. I sam je bio svjestan da će hrvatski nacionalisti morati preuzeti zadaću osnivanja samostalne hrvatske države u svoje ruke, te da će za to biti potrebna sva moguća pomoć. No zbog toga što nije gajio ugled među hrvatskim narodom poput Stjepana Radića ili Vlatka Mačeka, u emigraciju je otišao kao nepoznata politička ličnost, budući da je bio tek predsjednik manje političke stranke. Pavelićev odlazak, prema iskazu njegove kćeri Vlatke, dogodio se 19. siječnja 1929. godine. Tada je navodno poručio: „Vraćam se u slobodnu državu Hrvatski ili nikad više!“⁵

Pavelić je prvih osam mjeseci izbjeglištva proveo u Austriji, Bugarskoj i Italiji. u Italiji se trajno naselio tijekom listopada 1929. godine. Vjeruje se da je ustaški pokret stvorio tijekom 1930. godine. „Ustav Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije“ objavljen je 1932. godine. U glavnom ustaškom stanu sjedilo je Pavelićevih dvanaest najbližih suradnika, kojima je dao sve ovlasti u oslobodilačkim akcijama. Pavelić je također imao moć razvršiti ih s dužnosti u slučaju neposluha i odbijanja njegovih zapovijedi. Sama bit pokreta bila je da neće oklijevati „oružanim ustankom osloboditi izpod tuđinskog jarma Hrvatsku da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom narodnom i povijesnom prostoru.“⁶ Tom je rečenicom potvrđen agresivni stav ustaškog pokreta, pod čijim će pokrićem njegovi pripadnici tijekom narednog desetljeća počinili brojne zločine protiv čovječnosti.

⁵ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 21

⁶ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 22.

2. Okupljanje suradnika

2.1. Slavko Kvaternik

Slavko Kvaternik, kao Pavelićev doglavnik (desna ruka i zamjenik), smatrao se drugim čovjekom režima i jednim od najvažnijih ustaških moćnika. Rođen 1878. godine u Vučinić Selu, osnovnu školu završio je u Slunju, a gimnaziju u Ogulinu. U Karlovcu završava pješadijsku kadetsku školu, a 1904. godine u Beču upisuje generalštabnu vojnu akademiju. Tijekom 1. svj. rata obavlja nekoliko različitih funkcija, a 1918. godine premješten je na bojište na Soči kao zapovjednik armije. Svoja prva vojna odličja stekao je u borbama protiv Rusa na galicijskom frontu⁷. Nakon 1918., Kvaternikova vojna karijera krenula se raspadati. 1919. stavljen je za zapovjednika pješadijskog puka u Celju, a zatim je prebačen u zapovjedništvo posadne snage SHS-a u Koruškoj. Naglo je umirovljen 1920., smatra se zbog političkih razloga budući da je vojska bila prožeta srpskim činovništvom, u što se Kvaternik kao gorljivi Hrvat nije uklapao. Zanimljivo je naglasiti kako se 1906. oženio s Olgom Frank, koja je bila židovskog podrijetla.

Kvaternikova uloga u međuratnom razdoblju može se protumačiti kroz više izvora. Prema monografiji *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, on sam nije pripadao nijednoj političkoj stranci, ali se smatrao pristašom Hrvatske stranke prava, te je do 1938. godine pokazivao otvorene simpatije prema Vlatku Mačeku, vođi HSS-a⁸. Prema izvorima, Kvaternik je tih godina jedva poznao Pavelića. Susreo se s Pavelićem dva puta 1932. i 1933., u Bresciji i Berlinu. U tim susretima, Kvaternik mu je naglasio kako se ne slaže s ustaškim diverzantskim akcijama po Jugoslaviji, budući da su u pretresima žandarmerije često stradavali „nevini hrvatski seljaci.“ Tu su se mogli vidjeti prvi znakovi neslaganja između budućih suradnika, te potencijalni razlozi Kvaternikova smjenjivanja iz ustaške vlasti 1942. godine. Kvaterniku je također smetala Pavelićeva privrženost talijanskom diktatoru Benitu Mussoliniju, smatrajući da Mussolini to koristi kako bi se u budućnosti lakše dokopao Dalmacije koju je očajnički želio. Uvidjevši opasnost od strane Italije, Kvaternik se više htio naslanjati na Hitlerovu Njemačku zbog svojih iskustava iz 1. svj. rata gdje se sam uvjerio u slabosti talijanske vojske. Također je smatrao kako Treći Reich više teži autonomiji balkanskih zemalja,

⁷ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 16.

⁸ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 22.

što se i na kraju ispostavilo točnim na primjeru Bugarske, Rumunjske i Mađarske, iako su te zemlje imale njemački orijentirane dikatore. Kvaternikov stav prema Mačeku okrenuo se 1939. godine, odnosno nakon dogovora s tadašnjim predsjednikom vlade Dragišom Cvetkovićem. U kolovozu iste godine postignut je dogovor o stvaranju Banovine Hrvatske, koja je time i dalje ostala dijelom Kraljevine Jugoslavije, iako je dobila određenu autonomnost. Hrvatski nacionalisti jako su protestirali protiv toga, smatrajući kako im zahtjevi o samostalnosti nisu ispunjeni. Sam Kvaternik tada je Mačeka smatrao „jednim neodlučnim čovjekom, koji ne zna pravodobno stvarati zaključke.”⁹

Još je tokom 1938. Kvaternik poduzeo određene korake pri ostvarivanju hrvatske samostalnosti. Bio je jedan od osnivača društva *Uzdanica*, oko kojeg su se okupljali hrvatski nacionalisti. *Uzdanica* će se ispostaviti vrlo važnom budući da se prvi put kao članovi tog društva spominju Mile Budak, Mladen Lorković i Ivan Oršanić¹⁰. Svi će oni biti vrlo važni ljudi ustaške vlasti u doba NDH. Kvaternik se sve do 1941. godine držao granica zakona, te se ograđivao od bilo kakvih uzurpatorskih akcija koje su počinjavali Ustaše ili drugi hrvatski nacionalisti. Uz manje optužbe za diverzantske akcije protiv zagrebačke policije, Kvaternik je čak i među srpskom populacijom uživao dobar ugled. Još je 1918. bio gost banketa u čast srpske vojske, iz čega se može vidjeti da su njegove vojne veze i dalje bile postojane. Tek je s dolaskom 1941. promijenjen tada neukaljan imidž bivšeg zapovjednika austrougarske vojske i vojske SHS.

⁹ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 24.

¹⁰ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 24.

2.2. Mladen Lorković

Slučaj Mladena Lorkovića, ministra vanjskih i unutarnjih poslova NDH, posebno je važan zbog njegovog tragičnog završetka nakon neuspjele urote Vokić-Lorković. Lorković je djetinjstvo proveo u Zagrebu, gdje je rođen 1909. godine. Tijekom srednjoškolskog razdoblja, postao je vođom organizacije *Hrvatska mladica*. Revolucionarne ideje hrvatske mladeži, čiji je član bio Lorković, 1929. privukle su pažnju policije koja se dala u potjeru za članovima organizacije. Nakon ranjavanja jednog, a ubojstva drugog policajca od strane Mije Babića (člana frakcije hrvatske mladeži) 1929., policija je uhitila 26 osoba, među kojima je bio Mile Budak, ali ne i Mladen Lorković koji je uspio pobjeći preko granice u Mađarsku, a potom u Austriju. U međuvremenu je policija protiv njega pokrenula istragu zbog sumnje za terorističko djelovanje.¹¹

Lorković je u Austriji uhićen od strane policije, ali je pušten nakon što jugoslavensko tužilaštvo nije uspjelo sakupiti dovoljno dokaza protiv njega. Na Lorkovićevom oslobađanju radio je politički emigrant Branimir Jelić, te mu je uspio ispregovarati dozvolu za ostanak u zemlji. 1930. godine Lorković seli u Berlin, a u vremenu između 1932. i 1937. surađivao je s mnogim hrvatskim političkim emigrantima. O Jugoslaviji je, prema monografiji Nade Kisić Kolanović, rekao sljedeće: „nikakvo oblikovanje nove nacije iz njezinih rastrganih dijelova..., već naprosto maksimalno ostvarenje velikosrpske misli na račun svih susjednih naroda, u prvom redu na račun Hrvata.”¹² Lorković se tijekom 1936. počeo ograđivati protiv politike koju su provodili Maček i HSS, smatrajući da takva politika nikad neće dovesti do samostalne hrvatske države. Ali isto tako se nikad nije okrenuo protiv Mačeka, te je tražio moguća rješenja za pomirbu između ustaša i HSS-a. Zapravo je u to vrijeme Lorković više služio kao pismonoša između Mačeka i Pavelića, čijeg se utjecaja Maček jako bojao zbog veza s Talijanima i potencijalnog uvođenja diktature. Lorković je ponovno uhićen 1937. godine, ovaj put od strane njemačke policije na zahtjev jugoslavenske vlasti, zbog optužbi za terorizam. Tada je morao zaniijekati ustaštvo. Zbog djelovanja Gestapoa, 1937. godine napušta Njemačku i seli u Budimpeštu sve do jeseni 1939. kada se vraća u Jugoslaviju.

Napadom Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939. godine, Lorković je donio odluku o povratku u Jugoslaviju, te se istog rujna vratio u domovinu. Uhićen je odmah na granici kod Koprivnice zbog ranijih postojećih optužbi iz 1929. godine za terorističko djelovanje. U

¹¹ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 16.

¹² Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 19.

zatvoru je započeo štrajk glađu, a taj štrajk je urodio plodom budući da je uvjetno pušten na slobodu 5. listopada. Prema državnom odvjetništvu, za djelo, za koji se teretilo Lorkovića, već su bili uhićeni i kažnjeni odgovorni ljudi. Lorković se od 1939. intenzivno aktivirao u radu organizacije *Uzdanica*, čiji je osnivač bio Slavko Kvaternik, budući doglavnik u NDH. Iako su se hrvatski nacionalisti dodatno distancirali od Mačeka nakon osnivanja Banovine Hrvatske, Lorković je s njim i dalje gajio prijateljski odnos. Čak se i u nekim člancima *Hrvatske smotre* (časopis koji je izlazio od 1933. do 1945.) vrlo pozitivno obraćao prema članovima HSS-a, zbog čega je uredništvo velik broj tih članaka cenzuriralo.

1939. godine Lorković izdaje svoju najpoznatiju knjigu, *Narod i zemlja Hrvata*, koja je tiskana od strane Matice Hrvatske¹³. U knjizi Lorković objašnjava povijest Hrvata u zemlji i izvan zemlje, povijesni razvoj hrvatskih zemalja i buduće granice Hrvatske. U knjizi još teoretizira povijest Hrvata „iransko-kavkaske rase“ i mnoge druge nepotvrđene teorije, ali najbitnije što naglašava je kako granice Banovine Hrvatske ne mogu biti konačne, te kako treba imati obzira prema Hrvatima islamske vjeroispovjesti, koji su oduvijek bili dijelom velike hrvatske zajednice. Ovakve je stavove također u svojim kasnijim akcijama dijelio i Vjekoslav „Maks Luburić“, Pavelićev krvnik i osnivač koncentracijskog logora Jasenovac. Lorković je tako postao još jedan od Pavelićevih suradnika koji otvoreno objašnjava buduće ustaške planove, koji su ostvareni dvije godine kasnije.

Lorković je ponovno uhićen zajedno sa suradnicima 27. studenoga 1940. godine, nakon racije jugoslavenske policije na prostorije *Uzdanice*, zbog sumnji da skrivaju studente-nacionaliste koji su se tijekom tog dana sukobili s komunistima na prostoru Sveučilišta u Zagrebu. 6. prosinca poslan je u Lepoglavu, iako se branio da je sudjelovao u legalnom susretu članova organizacije. Žalba mu nije uvažena¹⁴. Pušten je iz zatvora jedino kako bi mogao prisustvovati sprovodu majke, koja je umrla 20. prosinca. Tijekom transporta u logor Krušćica kod Travnika, uspio je pobjeći i vratiti se u Zagreb, gdje je ostao u ilegali naredna dva mjeseca. Posebnim memorandumom iz 5. travnja 1941., od Njemačke se tražila zaštita hrvatskih nacionalista. Jedan od potpisnika, uz Slavka Kvaternika, bio je i Lorković. Dan kasnije počela je Njemačka invazija na Kraljevinu Jugoslaviju, koja je kapitulirala 17. travnja. Osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja počela je priča Mladena Lorkovića kao jednog od najvažnijih Pavelićevih suradnika.

¹³ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 30.

¹⁴ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 31.

2.3. Ostali suradnici

Ovaj rad također će obratiti pažnju na ostale Pavelićeve suradnike, koji su igrali vrlo bitnu ulogu u vlasti NDH. Neki su tijekom godina smijenjeni, neki su služili na više pozicija, a neki su se uspjeli održati na vlasti do zadnjeg dana rata i sloma države. Budući da je tijekom četiri godine vladavine Pavelić smijenjivao mnoge suradnike, neke zbog straha od uzurpacije vlasti, a neke zbog zapovijedi Talijana i Nijemaca, sada će biti objašnjenje koje su bile uloge tih ljudi i kako su nakon 1945. godine oni skončali.

Mile Budak rođen je 1889. u Sv. Roku kraj Lovinca. U Zagreb dolazi 1910. godine, gdje prvo upisuje studij povijesti i zemljopisa na Filozofskom fakultetu, koji ubrzo napušta i upisuje studij prava. Tijekom 1. svj. rata služi u vojsci austrougarske monarhije, gdje je zarobljen 1914. u Valjevu od srpske vojske. Iz zarobljeništva se vraća 1919. godine, završava studij prava 1920. godine i radi kao pripravnik kod dr. Ante Pavelića, s kojim do svoje smrti blisko surađuje. U međuratnom razdoblju je uhićen 1929. i zatvoren na sedam mjeseci zbog poticanja antijugoslavenstva, 1932. teško je ranjen od strane policije, a 1933. godine konačno emigrira iz države. U iseljeništvu, Pavelić ga imenuje zapovjednikom svih logora ustaša u Italiji. S povratkom u državu 1938. godine surađuje sa Slavkom Kvaternikom, te se žestoko protivi politici HSS-a i sporazumu s Dragišom Cvetkovićem, zbog čega je opet zatvoren 1940. Osnivanjem NDH, bio je poslanik NDH u Berlinu od 1941. do 1943., a od travnja 1943. i ministar vanjskih poslova. Razriješen je svih dužnosti i umirovljen krajem iste godine na vlastitu zamolbu. Uhićen je 1945. od strane britanskih vlasti i izručen u Jugoslaviju, gdje je optužen za ratne zločine i smaknut.¹⁵

Ivan Oršanić rođen je u Županji 1904. godine. U Zagrebu je završio studij matematike. Radio je kao profesor u Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu, a uoči rata bio je jedan od najaktivnijih ustaša u domovini uz Milu Budaka, te urednik časopisa *Hrvatska smotra*. Uhićen je 1940. i zatvoren u Lepoglavi zbog svog djelovanja, te početak rata provodi u Kruščici kraj Travnika. U srpnju 1941. postaje član Glavnog ustaškog stana, te zapovjednikom Ustaške mladeži sve do 1944. godine. Smatralo ga se utemeljiteljem novinstva u NDH i Pavelićevim pouzdanim saveznikom. S krajem rata bježi prema Austriji, odakle odlazi u Argentinu. Tamo je nastavio svoje političko djelovanje sve do smrti 1968. godine, te je u siječnju 1951. osnovao Hrvatsku republikansku stranku nakon razilaženja s Pavelićem.¹⁶

¹⁵ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 55.

¹⁶ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 303.

Hakija Hadžić rođen je u Bilećima 1883. godine, današnja Bosna i Hercegovina. Studirao je u Beču, gimnaziju je završio u Mostaru, te je radio kao profesor. Od 1941. služi kao povjerenik Glavnog ustaškog stana (GUS) za Tuzlu i potom kao povjerenik za Sarajevo. Smatralo ga se jednim od najvažnijih predstavnika muslimanske vjeroispovjesti u vladi NDH, čime se dodatno potvrdio blizak odnos Ustaša s muslimanima, koji je ranije spomeo Lorković. Od 1944. godine služio je kao poslanik u Budimpešti, gdje ostaje sve do kraja rata kada zajedno s ostalim dužnosnicima bježi prema Austriji. Umire u Siriji 1953. godine.¹⁷

Mate Frković rođen je u Gospiću 1901. godine, gdje završava gimnaziju. U azgrebu završava studij medicine. Tijekom studiranja, član je HSS-a. 1934. godine otpušten je iz liječničke službe zbog odbijanja prisege kralju Petru Karađorđeviću. Od 1938. sudjeluje u djelovanju ustaškog pokreta u domovini. Imenovan je za ustaškog povjerenika varaždinskog područja 1941. godine, te je 1942. promaknut u čin zdravstvenog pukovnika. Na čin doglavnika promaknut je 1943. Smjenom Mladena Lorkovića nakon neuspjelog puča 1944. dolazi na mjesto ministra unutranjih poslova, na kojem ostaje sve do kraja rata. 6. svibnja 1945. napušta Zagreb i odlazi u Austriju, gdje je uhićen 18. svibnja od strane britanske vojske. Britanci ga puštaju na slobodu u srpnju 1945., te odlazi u Italiju 1946. gdje je ponovno zatvoren i pušten. Nakon nekoliko godina u iseljeništvu, 1950. u Munchenu osniva Hrvatski narodni odbor (HNO) zajedno s Branimirom Jelićem. Raspadom HNO-a 1960., odlazi u Argentinu gdje živi sve do smrti 1987. godine.¹⁸

Vilko „Vilim“ Begić rođen je u Čazmi 1874. godine. Služio je kao potpukovnik u austrougarskoj vojsci, te se poslije 1. svj. rata bavio novinarstvom. Više je puta zatvaran u vremenu 20-ih i 30-ih godina 20. st., zbog ilegalnog prelaska granice, terorizma i sl. Tijekom diktature kralja Aleksandra I. bliski je suradnik Vlatka Mačeka, a s proglašenjem NDH dodijeljen mu je čin pješачkog generala i titula državnog tajnika u Ministarstvu domobranstva. Tijekom 1943. bio je Pavelićeva pratnja u susretu s Adolfom Hitlerom. Od 1943. obavlja dužnost doglavnika, 1944. promoviran je u čin generalporučnika, a od travnja 1945. u generalpukovnika, najviši čin u hrvatskim oružanim snagama. Nakon rata gubi mu se svaki trag, te se ni danas ne zna kada je i gdje točno Begić umro.¹⁹

¹⁷ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 148.

¹⁸ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 122.

¹⁹ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 36.

3. Problemi u emigraciji

Ante Pavelić još je od početka 1929. godine djelovao u Italiji. Kontakte s fašističkim diktatorom Benitom Mussolinijem ostvario je još 1927., te mu je Mussolini sve do osnivanja NDH 1941. godine bio „prešutna“ podrška. Pavelić je pristao na reviziju Rapalskog ugovora iz 1920. godine (dogovor o razgraničenju Kraljevine Jugoslavije i Italije, Italija je dobila Krk, Cres, Zadar, Lošinj, Istru...) u zamjenu za talijansku podršku u osvajanju vlasti, što mu je Mussolini bio spreman dati pod cijenu odricanja cijele jadranske obale u korist Italije.

Pavelić je u Italiji počeo okupljati buduće suradnike iz cijelog svijeta (Južna Amerika, europske zemlje, Jugoslavija...). Prvi koji su mu se pridružili bili su Gustav Perčec, Ivan Perčević i Branimir Jelić, a nešto kasnije Mile Budak i Mladen Lorković. Glavni ustaški stan prvo je stacioniran u Torinu, odakle je premješten u Bolognu, dok su logori za trening ustaša otvarani u Bresciji, Bovignu i Lipariju.²⁰ Sve bi ovo bilo nemoguće bez talijanske pomoći, koju je Pavelić konstantno dobivao. Jedan od ključnih emigranata u ranim danima pokreta bio je Gustav Perčec. Po Pavelićevim naredbama, radio je na prikupljanja potencijalnih članova u Belgiji, te je osnovao *Hrvatski savez* koji je imao podružnice u desetak tamošnjih gradova. Savez je prijavljen kao društvo za uzajamnu pomoć, ali je u stvarnosti korišten za okupljanje budućih ustaša. Perčec je također imao važnu ulogu u otvaranju logora Janka-Puszta u Mađarskoj nedaleko od granice s Kraljevinom Jugoslavijom, koji je služio kao ustaški trening centar. Taj logor otvoren je uz prešutnu podršku mađarskih vlasti, koje su u ustašama vidjele priliku za prisvajanje Međimurja i hrvatskog sjevera. Logor Janka-Puszta ispostavit će se jako važnim, budući da su se od tamo ustaše zaputile u Marseille 1934., preko Švicarske s krivotvorenim putovnicama. Put u Marseille ispostavit će se bitnim budući da je ustaški pokret u suradnji s VMRO (makedonska revolucionarna organizacija) u tom gradu izvršio atentat na kralja Aleksandra I. 9. listopada iste godine.²¹ Jedan od organizatora tog atentata bio je Eugen Dido Kvaternik, sin Slavka Kvaternika. On je nakon atentata uspješno pobjegao preko granice i izbjegao uhićenje od strane francuske policije.

Tijekom 1934. počeli su se javljati prvi problemi između Pavelića i vrhuške pokreta. Dotada vrlo blizak Pavelićev suradnik, Branimir Jelić, počeo se otvoreno neslagati s Pavelićevim vođenjem stranke. Jelić je početkom 30-ih godina imao vrlo važnu ulogu u širenju hrvatske svijesti na području Južne Amerike gdje je bio urednik lista *Hrvatski*

²⁰ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 37.

²¹ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 43.

domobran, te je također bio aktivan u Berlinu gdje je otvorio Ustaški propagandni centar. Jelićev zamjerke prema Pavelićevom vođenju stranke bile su u njegovom stvaranju kulta ličnosti, zbog čega je odbijao prisegnuti na bezuvjetnu odanost. Prema monografiji *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, ta prisega zvučala je ovako: „Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati propisima te bezuslovno izvršavati sve naloge Poglavnika.“²²

Velik broj povjesničara smatra kako je do raskida odnosa došlo zbog pitanja odnosa Italije i Hrvatske. Jelić je Pavelića konstatno podsjećao kako se Talijani odnose prema Hrvatima u Istri, kako im nisu dali „ni škole, ni zastavu, a kamoli autonomiju.“ Prema Jeliću, tu ne postoji nikakva šansa za partnerstvo jer Italija „zatire Hrvatsku.“ Jelić je ubrzo nakon tih izjava postao *persona non grata*, a Pavelić je to samo potvrdio „škartiranjem“ Jelića iz pokreta. Ovo je postao jedan od ranijih primjera kako se Pavelić odnosio prema suradnicima koji su mu odlučili proturiječiti. Takva situacija ponovila se sa slučajem Gustava Perčeca, jednog od Pavelićevih prvih suradnika. Njegov je sudbina bila puno tamnija. Perčec je logor Janka-Puszta zakupio 1931. godine kod grada Velika Kaniža (Nagykanizsa), u neposrednoj blizini granice s Kraljevinom Jugoslavijom. Od prvog dana javljali su se prigovori zbog načina vođenja logora, najviše na težak fizički rad, zbog čega je velik broj logoraša dezertirao, najčešće prema Italiji. Pavelić je tijekom svibnja 1932. u logor poslao Ivan Perčevića, budućeg visokog ustaškog dužnosnika, kako bi pomogao Perčecu ustrojiti logor. Perčević je u tome djelomično uspio, te je logor nastavio s organiziranim radom naredne dvije godine.

Ključna osoba u Perčecovom padu bila je njegova ljubavnica Jelka Pogorelec. Iako se predstavljala kao Perčecova tajnica s kojom je ubrzo započeo aferu, u stvarnosti je bila agentica vrbovana od strane jugoslavenske tajne službe.²³ Ona je bila ta koja je prenosila informacije tajnoj službi o događajima u logoru. To potvrđuje dogovor o vojnoj obuci ustaša na području Italije i Mađarske, koji su donijeli Mussolini i mađarski premijer Gyula Gombos, a o kojoj je obavijestila upravo Pogorelec. Pogorelec je navela kako su se na Uskrs 1933. godine u logoru nalazile 24 ustaše, te da je u svibnju iste godine Perčec smijenjen s zapovjedništva logora, a kao njegova zamjena postavljen je Vjekoslav Servatzy, kojem je pomagao Jure Francetić.²⁴ Francetić će se u 2. svjetskom ratu pokazati kao Pavelićev „krvnik“

²² Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 27.

²³ Aralica, „Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta“, 212.

²⁴ Aralica, „Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta“, 219.

i osnivač zloglasnog „I. stajaćeg djelatnog zdruha Ustaške vojnice“, poznatog i kao *Crna legija*.

U logoru je tijekom ljeta 1933. godine došlo do ubojstva nepoznatog člana, što se smatra prvim i jedinim takvim slučajem. Uz Pogorelec, to je svojoj autobiografiji potvrdio i budući ustaški general Vjekoslav „Maks“ Luburić. Upravo je Perčec bio egzekutor emigranta imena „Bosanac“, što je duboko šokiralo Pogorelec i pokazalo svu krvoločnost buduće ustaške vlasti.²⁵ Dio ubačenih agenata jugoslavenske tajne službe morao je dezertirati nakon što su otkriveni. Pogorelec je u rujnu 1933. napustila logor i vratila se u Jugoslaviju, vjerojatno zbog opasnosti nad svojim životom. Perčec je također krajem iste godine napustio logor, a zapovjedništvo je potpuno preuzeo Servatzy. Kraljevina Jugoslavija i Mađarska velik su 1934. godine pokušavale postići dogovor o zabrani rada logora Janka-Puszta, što je postignuto u srpnju iste godine. Logor je do kolovoza skoro potpuno ispražnjen, ali su ustaše nastavile djelovati po manjim mjestima u Mađarskoj. Nakon atentata na kralja Aleksandra velik dio ustaša prebačen je u Italiju, dok je ostatak raspršen po selima oko Velike Kaniže.²⁶

U listopadu 1934. godine Gustav Perčec, zajedno s Vjekoslavom Servatzyem, prebačen je s granice uz pomoć mađarskih vlasti, te skriven u unutrašnjosti zemlje, a potom je krajem istog mjeseca prebačen u Italiju. Po naredbi Ante Pavelića, smaknut je u veljači 1935. zajedno sa svojom suprugom. Vjeruje se da za njega bila kobna afera s Jelkom Pogorelec, koje se i dalje nije htio odreći, unatoč sumnjama na njezin špijunski rad. Ovo je bio drugi veliki slučaj u godinu dana gdje se Pavelić odriče svojih suradnika zbog potkopavanja autoriteta, nakon Branimir Jelića. Jelić je pametno dezertirao u SAD gdje je nastavio djelovati protiv Jugoslavije, dok je Perčec svoje grijeh platiti glavom.

Logor Janka-Puszta na kraju je ispao veliki promašaj ustaškog vodstva, iako ga se u vrijeme NDH pokušalo romantizirati kao početak ustaške pobune protiv jugoslavenske vlasti. Nedisциплиna, laži, dezertacije, afera glavnog čovjeka, ubojstvo jednog i samoubojstva dvojice članova samo su neka od obilježja koje su onemogućile pretvaranje logora u jedan ozbiljni vojni poligon za pripremu potencijalnih snaga.

²⁵ Aralica, „Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta“, 221.

²⁶ Aralica, „Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta“, 232.

4. Događaji u vremenu 1936.-1941. i osnivanje NDH

Nakon atentata na kralja Aleksandra, Ante Pavelić uhapšen je i zatvoren u Torinu sve do 1936. godine. Talijanski vrh to je učinio kako bi utišao glasine o vojnoj pomoći ustašama, koje su se sve glasnije krenule širiti Europom. No, budući Poglavnik u zatvoru je živio vrlo komforan život. U istom zatvoru nalazio se i Eugen Dido Kvaternik, te su se njih dvojica od Božića 1934. često sastajali. Pavelić je također dobivao informacije o stanju u državi, te je o svakom potezu zaraćenih strana (Ustaše i jugoslavenski režim) bio dobro obaviješten.²⁷ Vlade Italije i Mađarske jako su ograničile pomaganje ustaškom pokretu, ali se nikad nisu do kraja distancirale, pokazujući tako da i dalje dijele njihove ciljeve.

1. listopada 1936. godine Mussolini je bio spreman pokrenuti nove pregovore u svrhu poboljšanja odnosa s Kraljevinom Jugoslavijom. Iako su postojale očigledne pretendencije na dijelove tadašnje Jugoslavije od strane Talijana, Mussolini otvoreno nikad nije imao probleme sa Srbijom, već s Hrvatskom i Slovenijom čijih se dijelova htio dokopati. U slučaju komadanja Jugoslavije, on je to ovako vidio: Mađarska bi dobila Međimurje i Vojvodinu, Bugarska Makedoniju, Slovenija bi bila podijeljena između Italije i Austrije, dok bi cijela jadranska obala pripala Italiji.²⁸ Do dogovora je došlo 25. ožujka 1937. godine, te je sklopljen na pet godina. Talijanski ministar vanjskih poslova, Galeazzo Ciano, i Milan Stojadinović, predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije, dogovorili su se da će poštovati međunarodne granice na kopnu i moru, te da će u slučaju napada treće zemlje na teritorije jedne od zemalja ostati neutralne. Taj odnos nije potrajao dugo, budući da je Stojadinović smijenjen s dužnosti nepune dvije godine kasnije, odnosno 5. veljače 1939. godine.

Dio ugovora uključivao je prestanak potpore za 510 ustaša koji su se nalazili u Italiji. Ukinut je logor na Liparima (otočje nedaleko od Sicilije), te je velik broj ustaša raseljen po imanjima na Siciliji. Do kolovoza 1938. godine, u Jugoslaviju su se vratila 142 hrvatska emigranta, nakon obećanja da neće biti kažnjeno gonjeni od strane jugoslavenske policije. Jedan od tih ljudi bio je Mile Budak.²⁹ Pavelić je nakon puštanja iz zatvora 1936. godine vrijeme provodio u Salernu. Nakon sporazuma Ciano-Stojadinović 1937. godine, talijanske vlasti prvo su ga prebacile u Sienu, a od 1939. u Firenzu gdje je proveo sljedeće dvije godine pod strogim policijskim nadzorom. Talijanske vlasti nikad ga nisu prestale štiti. Zanimljivo je naglasiti kako Budakov povratak u Jugoslaviju nije odobren od Pavelića, te je on u ovoj

²⁷ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 46.

²⁸ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 33.

²⁹ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 35.

situaciji djelovao na svoju ruku. No zbog njihovog bliskog odnosa posljednja dva desetljeća, Pavelić ga je odlučio poštediti kažnjavanja. Budak je u tim trenucima također pokazivao određena neslaganja s Pavelićevim načinom vođenja, budući da je 1938. godine na jezeru Como susreo s Milanom Stojadinovićem, koji ga je pokušao vrbovati da zaboravi ustaštvo i pridruži se Mačeku u suradnji s Beogradom. Budak se nakon povratka u Jugoslaviju susreo s Mačekom, te prenio poruku GUS-a povratnicima, koja je prema monografiji *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi* zvučala ovako: „...da na sve načine podižu revolucionarni duh naroda i poduzmu sve moguće protiv neprijateljske beogradske vlasti.“³⁰

Budak je s povratkom u Jugoslaviju pokrenuo tjednik *Hrvatski tjednik*, uz suradnju s Mladenom Lorkovićem, Slavkom Kvaternikom, Ivanom Oršanićem, Vilkom Begićem i ostalim ustaškim dužnosnicima. U njemu su izražene simpatije prema politici Adolfa Hitlera, te da se Italiju i Njemačku smatra saveznicima. List je također napadao HSS i Mačeka zbog politike „spašavanja Jugoslavije.“³¹ Pavelić je tada Budaku pružao podršku u radu u domovini, budući da su mu u Italiji ruke bile vezane zbog talijanskog sporazuma s Jugoslavijom. Tjednik je zabranjen 1940. od strane vlasti Banovine Hrvatske, ali su se članovi ustaškog pokreta nastavili okupljati oko društva *Uzdanica*, koje je još 1938. pokrenuo Slavko Kvaternik. Tijekom 1940. godine banska vlast uhitila je Budaka, Kvaternika i Lorkovića, uz 50ak drugih članova pokreta, zbog terorističkih akcija. U tim se godinama u domovini nalazilo oko 2,000 pripadnika ustaškog pokreta, ali pokret nikad nije imao nikakve političke osnove i stranačko okupljanje, te je bio osuđen na ilegalno djelovanje. Također nije bilo ni imenovano vodstvo pokreta od strane Pavelića, iako su Budak i Kvaternik djelovali kao vođe.³²

S početkom 2. svj. rata 1939. godine, jugoslavenska vlada obznanila je da će zemlja ostati neutralna prema svakom konfliktu koji se direktno ne petlja u njene državotvorne granice. S tom se politikom slagao i Vladko Maček, koji je u to vrijeme obnašao dužnost podpredsjednika vlade. Maček je na tu poziciju došao smjenom Milana Stojadinovića i dolaskom Dragiše Cvetkovića, koji je bio puno otvoreniji prema hrvatskom pitanju. Stojadinovića su stolice koštali loši odnosi s hrvatskim stanovništvom i preveliko približavanje Talijanima i Nijemcima, koje je tadašnji regent knez Pavle smatrao opasnim. Budući da su se Nijemci suzdržali djelovanja u Jugoslaviji dok god ta zemlja ostane strateški

³⁰ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 35.

³¹ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 49.

³² Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 50.

partner, opasnost je dolazila s talijanske strane. Mussolini je odobrio dodatna novčana sredstva (oko 100,000 švicarskih franaka) za obnavljanje podrške ustašama, iako su prema dogovoru iz 1937. godine Talijani obećali vladi Jugoslavije da će se podrška ustašama zaustaviti. Time je htio ostati spreman u slučaju komadanja Jugoslavije.³³

Hrvatski nacionalisti u emigraciji znali su da rješenje o stvaranju Banovine Hrvatske ne može pokrpati sve loše odnose između Hrvata i Srba u zadnja dva desetljeća, te su bili u pripravnosti u slučaju akcije u domovini. Velik broj Hrvata u domovini i dalje je strahovao zbog Pavelićeve povezanosti s Talijanima, misleći da im je on spreman ustupiti cijelo jadransko podneblje u zamjenu za vlast u novoj državi. Te poruke Pavelić je dobivao od Budaka i Kvaternika, koji su i dalje djelovali kao vođe u domovini. Pavelić je te talijanske zahtjeve u pismima opovrgnuo, iako je i dalje bio svjestan njihovih pretenzija prema hrvatskom teritoriju. Prema monografiji *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Pavelić je rekao sljedeće: „Imao sam prigode upoznati Talijane. Da bi nas oni ugrozili i diktirali nam što nam je činiti, kad bi imali slobodne ruke, ne dvojim. No, to neće ići tako.“³⁴ Pavelić se 23. siječnja 1940. godine u Rimu sastao s ministrom Ciano, gdje su dogovarali potencijalne načine rušenja Jugoslavije i stvaranja nove nezavisne Hrvatske države. Dogovoreno je da će Hrvatska biti proglašena nezavisnom državom, da će biti unovčanoj i carinskoj uniji s Italijom, te da će imati vlastitu vojsku (domobranstvo). Također je dogovoreno da će Slovenija i Vojvodina imati određenu autonomiju, te da će Crna Gora biti u sferi talijanskog utjecaja. Iako je Ciano predlagao da ministarstvo vanjskih poslova i rata ostanu pod zajedničkom talijanskom krunom, Pavelić je s time nije mogao složiti, znajući kako hrvatski narod diše prema Italiji.³⁵ Ciano je na kraju pristao na odvojena ministarstva, računajući da će se talijanski utjecaj moći vršiti unatoč hrvatskoj nezavisnosti.

Budući poslanik NDH u Italiji, Stijepo Perić, tvrdio je kako su budući Rimski ugovori dogovoreni još u siječnju 1940. godine na sastanku Ciano-Pavelić, a da su samo verificirani godinu dana kasnije na 18. svibanj.³⁶ Te tvrdnje nisu potvrđene ni od strane jugoslavenske historiografije, niti je postojao ikakav ugovor koji naglašava predaju jadranske obale Italiji, ali već se tu vidjelo otvoreno neslaganje vrha ustaškog pokreta prema Pavelićevoj politici popuštanja Italiji. Pavelić je od Ciana tražio 30,000 vojnika, te prepuštanje Maribora Nijemcima, kako ne bi razljutio Hitlera s ovim talijansko-hrvatskim savezom, budući da su se

³³ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 37.

³⁴ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 121.

³⁵ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 129.

³⁶ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 130.

Nijemci cijelo vrijeme zalagali za pridruživanje Jugoslavije Trojnom paktu. Hitleru se rat na ovom području nije vodio, u to je vrijeme već pripremao svoju vojsku za napad na SSSR, te mu je na balkanskom poluotoku trebao mir. Iako je Pavelić konstatno dolijevao ulje na vatru tvrdnjama da će sukob svakih malo izbiti u Jugoslaviji tijekom 1940., istina je da se Talijanima rat još nije vodio. Ciano i Mussolini znali su da talijanska vojska nije spremna, te su žustro odbijali Hitlerove prohtjeve da se pridruže ratu.³⁷ Budući da su Britanci uveli blokadu transporta njemačkog ugljena Italiji, Balkan je postao jedina opcija crpljenja sirovina, te Hitler nipošto nije htio uzurpirati to područje novim ratom.

Napadom Njemačke na Francusku i zemlje Beneluxa 1940. godine, te posljedičnim priključivanjem Talijana na strani Njemačke, za jugoslavensku vlast bio je znak da rata na području Balkana još neće biti. Iako je Mussolini u novinama *Corriere della Sera* 20. svibnja 1940. objavio transkript razgovora s Pavelićem prema kojem bi nova hrvatska država sačinjavala područja BiH, Slovenije, Vojvodine, Crne Gore i Sandžaka, jugoslavenski vrh to je odbacio kao manje provokacije zbog kojih ne vrijedi ulaziti u sukobe s Italijom.³⁸ Mussolini je 5. lipnja 1940. potvrdio kako neće napasti Jugoslaviju, ali kako država mora ostati neutralna u sukobu. Hrvatski su separatisti 10. lipnja poslali službeni apel Cianu, tražeći od Italije da podrži hrvatsku neovisnost, no do odgovora nije došlo. Mussolini je tijekom 1941. godine tražio kneza Pavla da Jugoslavija uđe u trojni pakt, što se dogodilo 4. ožujka 1941. Budući da je Grčka okupirana od strane Sila Osovine, Mussolini je kao kompenzaciju za pristupanje Trojnom paktu Jugoslaviji dao grčku luku Solun. Knez Pavle je od Hitlera tražio jamstvo kako od Jugoslavije neće tražiti vojnu pomoć, čime je zapečaćen ulazak zemlje u savezništvo s Hitlerom i Mussolinijem.³⁹

Državnim udarom 27. ožujka srušena je vlada Dragiše Cvetkovića, potpisnica saveza sa Silama Osovine. Hitleru je to poslužilo kao izgovor za napad na Jugoslaviju, iako je novi premijer, general Dušan Simović, 29. ožujka tražio primirje od talijanskog poslanika Mammelija. Beograd je neprekidno bombardiran od 6. travnja, dok je vlada napustila državu tjedan dana kasnije. Bezuvjetna kapitulacija potpisana je 17. travnja. Srbija je proglašena posebnim protektoratom pod vodstvom generala Milana Nedića, Crna Gora je stavljena pod talijansku upravu, Bugarska je okupirala dijelove južne Srbije i Makedonije, dok je na ruševinama ostatka zemlje stvorena Nezavisna Država Hrvatska.

³⁷ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 135.

³⁸ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 138.

³⁹ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 41.

5. Formiranje vlasti NDH

Napad Njemačke na Jugoslaviju Ante Pavelić je dočeka u Firenzi. Mussolini ga je pozvao na sastanak dva dana kasnije u svoju privatnu rezidenciju kraj Rima. Zanimljivo je da je to bio njih prvi susret tijekom Pavelićeva boravka u Italiji. Mussolini je dao zelenu svjetlo Paveliću da naredi svojim snagama pripremu za povratak u Jugoslaviju, što je Pavelić napravio 1. travnja 1941. godine.⁴⁰ Nijemci su prvotno imali druge planove, te su na vlasti u Hrvatskoj željeli vođu HSS-a Vladka Mačeka. I sam Slavko Kvaternik nije htio reagirati protiv Mačeka, znajući da je njegova vlast u bivšoj vladi bila potpuno legalna. Prema Kvaternikovim memoarima, Maček je ponudu Nijemaca odbio, te je izjavio sljedeće: „Moja je politička koncepcija doživjela slom, pukovniče, vi proglasite Hrvatsku.“⁴¹

Hitler i vrh nacističke stranke počeli su mijenjati svoje stavove u trenutku kada je Maček odbio njihovu ponudu, te su se okrenuli prema hrvatskim nacionalistima okupljenim oko Slavka Kvaternika. Njemački poslanik Edmund Veessenmayer u Zagrebu se sastao s Kvaternikom 5. travnja u cilju dogovora o osnivanju nezavisne Hrvatska, koja bi obuhvaćala Međimurje, Slavoniju i Dalmaciju. Pavelića su kao vođu prvotno odbili, smatrajući g „talijanskim eksponatom.“ Maček je prihvatio novu vlast NDH, želeći održati mir u zemlji. Na to je i pozvao hrvatski narod, te im je rekao da se ne protive novoj vlasti. Kvaternik je službeni proglas o osnivanju Nezavisne Države Hrvatske pročitao 10. travnja 1941. godine preko radio-postaje Zagreb, u trenutku dok su njemački tenkovi ulazili u Zagreb. Pavelić se 11. travnja zaputio prema Trstu, odakle je dva dana kasnije ušao u domovinu prvi put nakon dvanaest godina. Prije službenog preuzimanja vlasti, Pavelić je Mussoliniju obećao cijelu dalmatinsku obalu od Suška do Boke Kotorske, iako su Nijemci savjetovali Talijanima da radi stabilnosti nove vlasti ne žure sa zaposjedanjem otoka i obale.⁴²

Prvu hrvatsku vladu Pavelić je imenovao 16. travnja 1941. godine. Sam sebi je nadjenao titulu ministra predsjednika, dok je ostatak vlade činilo deset važnih lica ustaškog pokreta, poput Slavka Kvaternika, Mile Budaka, Andrije Artukovića, Ivica Frkovića i dr. Mladen Lorković najprije je imenovan državnim tajnikom, a nakon Rimskih ugovora prema kojima je dogovorena granica između Italije i NDH, 9. lipnja dobio je titulu ministra vanjskih poslova. Iako ga je Pavelić učinio ministrom u njegovoj tek 32-oj godini, između njih dvojice

⁴⁰ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 57.

⁴¹ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 28.

⁴² Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 32.

nikad nije bilo emocionalnog odnosa kao između Pavelića i npr. Mile Budaka.⁴³ Kao svoj prvi akt ministra vanjskih poslova, Lorković je otišao u Venezuelu gdje je 15. lipnja potpisao službeni pristup NDH Trojnom paktu. Lorković je tada duboko vjerovao da je osovina Rim-Berlin zvijezda vodilja novog svjetskog poretka, te da sudbina NDH mora biti vezana uz njih, budući da su upravo oni omogućili stoljećima dugu želju o stvaranju hrvatske države. Kasnije je Lorković uvidio svoje grijehe, te promijenio način razmišljanja prema zapadnim saveznicima. Tu je pogrešku četiri godine kasnije platio glavom.

Nova ustaška vlast ubrzo je izazvala nezadovoljstvo ljudi. Pavelić je još 14. travnja 1941. godine izjavio: „Svi državni organi, svi činovnici i namještenici nosit će odgovornost preda mnom, a svi vi znadete da se ja ne šalim.“⁴⁴ Njegovi su pristaše bili spremni slušati svaku naredbu, što će se ubrzo pokazati krvoločnim u načinu ophođenja prema svima nepodobnima režimu. Čak je i Mile Budak isprazno govorio slične fraze poput „Poglavnik ima uvijek i u svakoj prilici pravo“, te „nitko od nas ne može biti veći rodoljub od Poglavnika.“ U svibnju je donosena odluka o Glavnom ustaškom stanu (GUS), koji je postao vrhovni organ vlasti. GUS su činili Poglavnik, doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici. Donošenjem rasnih zakona u svibnju 1941. godine vlast se dodatno udaljila od ljudi. Zakonske odredbe poput „zaštite arijske krvi i časti hrvatskoga naroda“ imale su katastrofalne posljedice po Židove i Rome.⁴⁵ Pavelić je isto tako početkom 1942. godine donio odredbu o Hrvatskom državnom saboru. U taj Sabor ušli su predstavnici iz 1918., zastupnici s izbora iz 1938., članovi HSP-a, pobočnici, doglavnici i povjerenici Glavnog ustaškog stana i dva predstavnika njemačke manjine. No taj Sabor nije imao nikakvu demokratsku funkciju, već je samo potvrđivao odluke koje je Poglavnik donosio, bez ikakvog pogovora.

Nezavisnu državu Hrvatsku *de iure* je priznalo dvanaest država. Tih dvanaest država bile su: Mađarska, Njemačka, Italija, Slovačka, Rumunjska, Bugarska, Japan, Španjolska, Finska, Danska, Tajland i Mandžurija. Također je uživala potporu Vatikana, Švicarske i Francuske.⁴⁶ No kada se malo dublje pogleda, uočljivo je kako su to sve države saveznice Trojnog pakta ili njihovi protektorati. Prema tome, na svjetskoj karti NDH nije imala nikakvu političku ulogu, te je zapravo bila banana-država podređena interesima Njemačke i Italije.

⁴³ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 35.

⁴⁴ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 33.

⁴⁵ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 35.

⁴⁶ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 313.

6. Novi suradnici vlasti

6.1. HSS

Stav vođe HSS-a Vladka Mačeka od prvog dana NDH bio je da će odbiti svaku ponudu za preuzimanjem vlasti koja je došla od strane Hitlera. Iako je odbio biti dio vlasti, Maček je savjetovao svojim kolegama iz stranke da bez uzurpiranja prihvate novu vlast, u cilju očuvanja mira u državi. Mora se napomenuti kako su hrvatski predstavnici u vladi Dragiše Cvetkovića još tijekom početka 1941. godine podupirali pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Čak se i vrhuška HSS-a slagala s tim potezom, argumentirajući kako je on dobar za očuvanje Jugoslavije.⁴⁷ Velik dio kritičara uzeo je Mačeka na zub zbog ovog poteza, smatrajući kako mu nije bio problem biti dio jugoslavenske vlade povezane s njemačkim režimom, ali je imao problem biti vođa Hrvatske ovisne o istom tom režimu.

Unatoč Mačekom tvrdnjama kako HSS daje potpunu podršku novoj vlasti, istina je da su se tijekom 1941. godine nakon raspada Jugoslavije u toj stranci počeli javljati raskoli. Jedan dio stranke počeo je surađivati s Ustašama u izgradnji NDH. Drugi dio stranke, čiji su najbitniji članovi bili Ivanko Farolfi i Ljudevit Tomašić, htjeli su surađivati sa zapadnim saveznicima u cilju izlaska NDH iz Trojnog pakta. Treće krilo stranke, pod vodstvom Augusta Košutića i njegovih suradnika, bilo je otvoreno za dogovore s Josipom Brozom Titom i partizanskim pokretom u cilju rušenja fašističke vlasti NDH. Čak se i imigrantska frakcija HSS-a podijelila na one koji su bili spremni na suradnju s Titom, i one koji su se dvoumili između samostalne Hrvatske i federalne Jugoslavije.⁴⁸ Zbog toga se može zaključiti kako je postojalo tri ili četiri različite frakcije, s različitim ciljevima unutar same stranke. Logično je zaključiti da je zbog tih unutarnjih borbi stranka jaka oslabila i nije imala onakvu moć kao u međuratnom vremenu.

Desno krilo HSS-a pridružilo se ustaškoj vlasti, budući da je iz vremena Jugoslavije postojao kontingent članova stranke koji nisu bili zadovoljni politikom Vladka Mačeka. To su bili ljudi poput Ivice Frkovića, Janka Tortića, Stjepana Hefera, Ademage Mešića i dr.⁴⁹ Frković je u vladi NDH imao titulu ministra šuma i ruda, Hefer je imenovan ministrom seljačkog gospodarstva, dok je Mešić bio jedan od doglavnika. Slučaj Ademage Mešića posebno je zanimljiv, budući da je on bio član MO HSS, odnosno Muslimanske organizacije

⁴⁷ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 205.

⁴⁸ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 583.

⁴⁹ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 585.

Hrvatske seljačke stranke. Na njegovom se primjeru najbolje vidi otvoreno surađivanje ustaškog režima s muslimanskom zajednicom, koja je većinski zdušno prihvatila uspostavu NDH. Ustaški režim trudio se ne kritizirati Mačeka, znajući da je njegov ugled među hrvatskim narodom i dalje velik. Ali se isto nisu libili kritizirati pripadnike HSS koji su bili dijelom jugoslavenske vlade. Ustaše su regrutiranjem bivših HSS-ovaca pokušale pokazati hrvatskom narodu kako ustaštvo nije organizacija ili stranka, već pokret za slobodnu i suverenu Hrvatsku, te da bi bez njega Hrvatska doživjela sudbinu Slovenije i Srbije, odnosno komadanje između Talijana, Nijemaca i Mađara.⁵⁰ Također je pri sazivanju Sabora 1942. godine pozvano 94 HSS-ova bivša zastupnika u skupštini, od čega ih se odazvalo njih 60.

Nakon emigracije dijela HSS-a zajedno s bivšom jugoslavenskom vladom, te prijelaza desnog krila stranke u novu ustašku vladu, srednji dio stranke okupljen oko Vladka Mačeka ostao je u raskoraku kako nastaviti dalje. Dio ljudi izgubio je vjeru u novu vlast nakon Rimskih ugovora i prodaje ogromnog dijela teritorija Italiji, ali im je isto tako smetala pasivnost Vladka Mačeka u političkim reakcijama. Budući da se Maček još tijekom Jugoslavije svim silama zalagao protiv rata i krvoprolića, raspad države dočekao je potpuno nespreman. Maček je skeptično gledao na NDH, smatrajući kako se ta država ne može očuvati u slučaju poraza Njemačke i Italije. U tom je razmišljanju dugoročno bio u pravu, ali je koštao svoju stranku važnih veza u iseljeništvu, koje bi kao Predsjednik lakše mogao kontrolirati. Ustaše su tijekom u vremenu između 1941. i 1943. više puta nudile Mačeku priliku za suradnju s vlasti, ali on je svaki takav pokušaj žustro odbijao. Te prijedloge o konsolidiranju vlasti i Mačekova odbijanja potvrdili su dr. Mehmed Alajbegović (posljednji ministar vanjskih poslova NDH), Vjekoslav Luburić i Mačekov sin Andrej.⁵¹

Može se pronaći razumijevanja za Mačekovu pasivnost u drugoj polovici 1941. godine, unatoč kritikama velikog dijela podjarmljene hrvatske populacije. U tom trenutku Hitlerova Njemačka harala je Europom, Poljska i Francuske odavno su bile okupirane, sve zemlje koje su graničile s bivšom Jugoslavijom (Rumunjska, Bugarska, Grčka, Mađarska) bile su ili okupirane ili članice Trojnog pakta, a Velika Britanija bila je pod stalnim njemačkim zračnim napadima, te se računalo na njen brzi raspad.⁵² Sjedinjene Američke Države su unatoč slanju vojne pomoći i dalje vodile politiku izolacionizma, dok je Staljinova Rusija bila pred kolapsom zbog munjevitog prodora Wehrmachta prema Moskvi. Stanje je

⁵⁰ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 587.

⁵¹ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 608.

⁵² Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 609.

svakako bilo blizu točke pucanja za zapadne saveznike, te se u tom trenutku nije ni razmišljalo o pobunama u NDH zbog njenog čvrstog saveza s Hitlerom. Dio antiustaških članova HSS-a Gestapo je već uhitio zbog sumnji na proturežimsko djelovanje. Pavelić je u jesen 1941. uhitio Mačeka, pod izgovorom zaštite zbog planiranog atentata komunista na njegov život. Zapravo je to učinio po uzoru na Hitlera, koji je nakon zabrinjavanja višestranačja u Njemačkoj počeo uhićivati sve političke neistomišljenike.

Maček je u listopadu 1941. dobio poziv komunističke stranke u cilju suradnje protiv ustaškog režima, ali je taj poziv odbio, smatrajući da će zapadni saveznici riješiti rat, te da se „mi kao mali narod ne treba da uplićemo.⁵³“ Ubrzo nakon toga prebačen je u logor Jasenovac, gdje je bio pod budnim okom Vjekoslava Luburića. Iz Jasenovca je pola godine kasnije prebačen u kućni pritvor u Kupincu, gdje mu se pridružila obitelj. U Kupincu je proveo skoro godinu dana, do 10. siječnja 1943. godina. Takva politika Ustašama se obila o glavu, budući da su se uskoro počele širiti glasine o Mačekomom nestanku i mogućem trovanju od strane vlasti NDH. Te glasine, u kombinaciji s njegovim zatvaranjem, u potpunosti su uništile mogućnost suradnje između Mačkovog HSS-a i ustaške vlasti. Loše odnose dodatno je pogoršala akcija uhićenja 800 pripadnika HSS-a u kolovozu 1942. godine, zbog njihove potencijalne suradnje s četničkim pokretom Draže Mihailovića, iako su svi pušteni do kraja iste godine.⁵⁴ Iako su ustaški moćnici nastavili lamentirati kako su spremni na suradnju s Mačkovim krilom HSS-a, njihove akcije govorile su glasnije od bilo kojih riječi. Mogućnosti za suradnjom nije moglo biti.

Pavelić je 1943. godine pokušao ispraviti svoje ranije grijeha. Kapitulacijom Italije, NDH je pod svoju kontrolu vratila jadransku obalu. Na mjesto predsjednika vlade postavljen je dr. Nikola Mandić, koji je u suradnji s Mladenom Lorkovićem htio pokrenuti pregovore o stvaranju koalicijske vlade HSS-a i Ustaša.⁵⁵ Suradnja je na kraju bila nemoguća, zbog odbijanja HSS-a na savezništvo s Ustašama, te odbijanja Ustaša za osnivanjem nezavisne vlade, odnosno tzv. *nadstranačke vlade*, koju bi prema idejama HSS-a sačinjavali ljudi koji nisu dijelom niti jedne niti druge stranke. Za Pavelića, kao nepobitnog diktatora NDH, takva bi vlada značila gubitak vlasti, na što on nije htio ni pomisliti.

⁵³ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 612.

⁵⁴ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 615.

⁵⁵ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 203.

6.2. Muslimani u vlasti NDH

BiH je imala izrazito važan utjecaj u budućem planiranju vlasti NDH. Oduvijek planirana kao dio velike hrvatske države, smatralo se da bez uključivanja prostora BiH u sastav Hrvatske ne postoji šansa zaštite hrvatskih građana muslimanske vjeroispovijesti od velikosrpskih interesa koji su odavno planirali svoje planove, te da država bez ovog dijela teritorija neće biti potpuna. Takvo mišljenje potvrdio je Filip Lukas, geograf i geopolitičar, te predsjednik Matice Hrvatske od 1928. do 1945. godine. Prema njemu, rijeka Drina na istoku Bosne bila je prirodna granica između srpskog i bosanskog područja. Sve ostale rijeke u Bosni teku prema Savi, te ih ona na taj način ujedinjuje i stvara „prometnu cijelinu za cijelu zemlju.“⁵⁶ Dakle, Bosna je nedvojbeno dio „cjelovitog autonomnog hrvatskog prostora.“⁵⁷ Lukas se također vodio krilaticom dr. Ante Starčević, *Oca Domovine*, koji je tvrdio kako su bosanski muslimani etnički dio hrvatskoga naroda.

Raspadom Jugoslavije javila se mogućnost priključenja BiH u prostor novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske. Dogovor su postigli ministri vanjskih poslova Italije i Njemačku u Beču 22. travnja 1941. godine. Ante Pavelić formalno je objavio 7. lipnja kako se sada hrvatska granica proteže sve „do Drine.“ Pozdravljajući islamsku delegaciju u Zagrebu 7. kolovoza 1941. godine, izjavio je sljedeće riječi: „Bosna nije pripojena Hrvatskoj, nego je Bosna Hrvatska, središte i težište hrvatskoga naroda i Nezavisne Države Hrvatske.“⁵⁸

I prije nego što je dogovoren ulazak Bosne u teritorij NDH, pripadnici izaslanstva muslimana Hakija Hadžić, Božidar Bralo, Atif Hadžikadić i Josip Zebić 20. travnja bili su u Zagrebu, gdje ih je dočekaio Mile Budak. Cilj sastanka bilo je prenošenje poruka zbunjenih Hrvata iz Sarajeva, koji su pratili ulazak njemačke vojske u grad bez ikakvih prijašnjih informacija. Dan kasnije, izaslanici su se sastali sa Slavkom Kvaternikom, a 22. travnja i sa samim Poglavnikom, koji je imenovao Hakiju Hadžića povjerenikom za BiH, a Brala njegovim zamjenikom. Slavko Kvaternik zaputio se 28. travnja u Sarajevo. Tamo je prenio sljedeću Pavelićevu poruku: „Poglavnik poručuje da nikad više ne će dopustiti da Bosna bude sestrice kleta već ponosni i najskuplji dragulj hrvatske državnosti!“⁵⁹ Do lipnja 1941. godine ustrojeno je sedam velikih župa, te je svaka imala svoje urbano središte. Mora se naglasiti kako su hrvatske vlasti imale velike probleme s očuvanjem mira, budući da su talijanske trupe

⁵⁶ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 41.

⁵⁷ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 42.

⁵⁸ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 43.

⁵⁹ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 45.

često kršile liniju razgraničenja između njihove i njemačke vojske. Iako im je određeno da smiju operirati po Hercegovini i livanjskom polju, talijanska vojska često je ulazila u Foču, Donji Vakuf, Višegrad, Drvar i sl., debelo u područje njemačke okupacijske zone. Slavko Kvaternik Talijane je optužio da žele proširiti svoju dominaciju na Sarajevo, drugi najveći grad NDH.⁶⁰

NDH je stalno povećavala vojnu prisutnost na području BiH, zbog toga što je ta zona bila područje vojnih operacija četnika i partizana. Samo do kraja 1941. godine ustaške vlasti utrostručile su broj vojnih snaga, tako da je oko 70% ukupnog domobranstva bilo angažirano samo na području BiH. Tu se može vidjeti koliko je Ustašama Bosna bila važna i kako ju nisu namjeravale pustiti bez borbe. S kapitulacijom Italije 1943. godine, Nijemci su preuzeli cijeli teritorij prijašnje talijanske vlasti, tako da je *de facto* cijela Bosna pala pod njemačku vlast. Katastrofalna pogreška počinjena od strane Slavka Kvaternika bilo je postavljanje Jure Francetića kao glavnu osobu zaduženu za sigurnost BiH. Francetić je u svoju „Crnu legiju“ regrutirao velik broj muslimanskih mladića, koji su ubrzo počeli s groznim zločinima protiv srpskog stanovništva, čime nije uveden mir, već je naprotiv srpsko stanovništvo krenulo u otvorenu pobunu protiv ustaških vlasti. Tu je i sam Kvaternik izgubio velik dio kredibilitet, što će kasnije jako utjecati na njegov odnos s Pavelićem.⁶¹ Ante Vokić, tadašnji ministar vojske i ravnatelj željeznica u Sarajevu, pokušao je u Sarajevu spriječiti pokolje svih onih nepodobnih režimu, na što je prozvan od strane Andrije Artukovića, ministra unutarnjih poslova. Artuković je tada zaprijetio svima onima koji sprječavaju pokolje „Srba, Jevreja i svih onih koji zdušno ne pomažu ustaškom pokretu.“ Vokić je nekoliko godina kasnije bio kolovođa urote Vokić-Lorković, za što je platio glavom.

Ovakva politika Ustaša u Bosni ne bi bila moguća bez potpore velikog dijela hrvatskih muslimana. Prema podacima iz 1941., u NDH je živjelo oko 900,000 muslimana i 3,000,000 rimokatolika. Ukupna populacija zemlje bila je 5,655,750 stanovnika.⁶² Ustaške vlasti znale su da jedino kupovanjem vjernosti mogu održati takvu veliku državu koliko-toliko pod kontrolom, te su muslimanskim vođama dali važne pozicije u vladi. Hakija Hadžić postao je izaslanik u Budimpešti, mjesta podpredsjednika vlade držali su Osman i Džafer Kulenović, dok je Mehmed Alajbegović bio ministar vanjskih poslova. Hilmija Bešlić imenovan je za ministra prometa i javnih radova od srpnja 1941. do travnja 1944. godine. U Saboru je od 132

⁶⁰ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 47.

⁶¹ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 48.

⁶² Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 51.

zastupnička mjesta dvanaest osigurano za pripadnike islamske vjeroispovijesti. To su bili ljudi iz Srebrenice, Sarajeva, Tuzle, Banja Luke, Tešnja i sl.⁶³ Od 22 velike župe u tadašnjoj NDH, trinaest župana bili su muslimani. Čak se i Pavelić premišljao je li dugoročno pametnije preseliti glavni grad iz Zagreba u Banja Luku. To je potvrdio i njemački izaslanik u Zagrebu Siegfried Kasche: „Pavelićeva misao bila je da se kasnije glavi grad preseli u Banja Luku, dakle u srce zemlje. Moj utisak je bio da mu Zagreb kao glavni grad iz austro-ugarskog vremena ne odgovara za tu svrhu u NDH.“⁶⁴

Jedan od muslimana koji je odlučio „potonuti“ zajedno s NDH bio je Ademaga Mešić. Njega se s razlogom uzimalo za jednog od najmoćnijih muslimanskih zastupnika u ustaškoj vlasti. Rođen u Tešnji 1869. godine, obrazovanje je odradio u Travniku, te je vrsno pričao turski i njemački jezik. Krajem 19. st. često putuje, te posjećuje Carigrad, Beč, Pariz, Liverpool i London. Život su mu obilježile obiteljske tragedije, otac mu je umro dok je još bio maloljetan, a samo mu je dvoje od trinaest djece doživjelo punoljetnost. Krajem 19. st. aktivirao se u politici, te je postao žustri sljedbenik pravaške politike. U trenutku osnivanja NDH Starčevića je nazvao *Praocem domovine*, samo kako bi Pavelić mogao nazvati *Ocem domovine*.⁶⁵ U posjetu Sarajevu 1943. godine izjavio je sljedeće: „Nas nit će a niti može vjera dielit, jer ćemo svoju vjeru čuvati, a tuđu poštivati.“ Zbog ovakvih izjava često je bio pod napadima muslimanske zajednice, zbog toga što potiče hrvatski nacionalizam. Kao zastupnik u Sabor ušao je 1942. godine na nagovor Hakije Hadžića i Džafera Kulenovića, iako se prvotno odupirao tom pozivu zbog svojih godina. S Pavelićem se prvi put susreo 1941. godine u Zagrebu. Ono što je Mešić zahtijevao od Pavelića bila je vjerska sloboda za Hrvate-muslimane, te revizija agrarne reforme iz Jugoslavije kad je mnogim ljudima u Bosni oduzeta zemlja, čime su doslovno pali na razinu teškog siromaštva. 1943. godine trajno se preselio u Zagreb nakon što mu je kuća u Tešnji spaljena u napadu partizana, zbog čega je čak protestirao kod njemačkog poslanika Kaschea, ali bez uspjeha. Iste je godine imenovan za doglavnika.

Postajale su sumnje čak i kog samog Mešića u dugoročni uspjeh NDH, te je planirao podnijeti ostavku na mjestu doglavnika koncem 1943. godine. Smetala su mu mnoga zvjerstva koje je Crna legija počinila na prostoru Bosne i Hrvatske. Na promjenu odluke natjerao ga je sam Poglavnik, koji mu je obećao da će „doglavničko vijeće biti aktivnije nego

⁶³ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 53.

⁶⁴ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 52.

⁶⁵ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 141.

do sada.⁶⁶ Mešić je svejedno nastavio politiku prozivanja ustaškog vrha 1943. godine, prigovarajući Paveliću kako se Nijemci previše mješaju u politiku vođenja države. Tu je zamjerku otvoreno rekao Poglavniku, te mu poručio da „sam ode do Hitlera i traži, da se prestane s tim miešanjem i da se preda nama zapovjedništvo nad vojskom.“⁶⁷

Mešić je bio jedan od potpisnika dokumenta „Spomenica“ 17. studenog 1942. godine, kojim su članovi HSS-a izrazili nezadovoljstvo Pavelićeve politike s Talijanima i Rimskim ugovorima. Time je otvoreno pokazao neslaganje prema režimu kojem je bio vjerni saveznik od osnutka države. Uz razna slaganja i neslaganja, ostao je sluga države sve do 6. svibnja 1945. godine, kada napušta Zagreb u bijegu od partizanskog prodora. Jedanaest dana kasnije, uhitili su ga Britanci zajedno s Nikolom Mandićem i Milom Budakom. Dan kasnije, odnosno 18. svibnja, vraćen je u Jugoslaviju gdje mu je suđeno za suradnju s ustaškom vlasti. Iako se branio da je u više navrata intervenirao u cilju zaštite podjarmljenih Srba, Židova i svih onih nepodobnih režimu, sud ga je 6. lipnja osudio na velezdaju i doživotni zatvor. Početkom srpnja preminuo je u logoru Stara Gradiška, gdje je služio kaznu.⁶⁸

Mehmed Alajbegović doživio je sličnu sudbinu kao Ademaga Mešić. Uhićen je 6. svibnja od strane savezničkih vlasti, te je izručen u Jugoslaviju, gdje mu je suđeno na Vrhovnom sudu NR Hrvatske. 1947. g. osuđen je na smrtnu kaznu i strijeljan. Hakija Hadžić, kao što je spomenuto u ovom radu, pobjegao je prema Austriji nakon pada NDH, te je od tamo završio u Siriji gdje umire 1953. godine. Za svoju ulogu u NDH nije nikad odgovarao. Džafer Kulenović uhićen je u Austriji 17. svibnja, ali nije izručen što mu je spasilo život.⁶⁹ Nakon rata je kao Hadžić nastavio živjeti u Siriji, te je često surađivao s časopisima *Hrvatska revija*, *Hrvatska i Danica* i sl. Osman Kulenović je pak pobjegao iz Zagreba prema Austriji, gdje se s ostatkom ustaških dužnosnika predao britanskim snagama. Vraćen je u Jugoslaviju 10. svibnja 1946. godine, gdje je osuđen smrt zajedno sa Slavkom Kvaternikom. Himlija Bešlagić uspio se spasiti i pobjeći u Argentinu, gdje je živio sve do smrti.⁷⁰

Mogućnost samostalnosti BiH pala je u vodu onog trenutka kad su njeni vođe računali da će savezništvo s Hitlerom i ustašama biti korisno u razbijanju srpske hegemonije u Jugoslaviji. Muslimanski vođe nisu bili spremni pobuniti se protiv Pavelićeve vlasti što je velik dio Hrvata također htio, iako su za to kapaciteta sigurno imali.

⁶⁶ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 143.

⁶⁷ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 144.

⁶⁸ Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, 147.

⁶⁹ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 217.

⁷⁰ Stuparić, *Tko je tko u NDH*, 36.

7. Unutarstranački problemi u vlasti NDH

7.1. Smjena Slavka Kvaternika i njegov kraj

Slavko Kvaternik je pri dolasku Pavelića na vlast već uživao određen ugled među građanstvom. Od svih njegovih pomoćnika, njegova vojna karijera bila je najsjajnija, služio je za vrijeme Austro – Ugarske monarhije, pa potom i kraljevine SHS, te ga se nikad nije smatralo uzurpatorom protiv vlasti, sve naravno do zadnjih nekoliko godina prije raspada Jugoslavije. S dolaskom 1941. godine, u prvoj hrvatskoj državnoj vladi imenovan je za ministra domobranstva, a u lipnju iste godine i za doglavnika ustaškog poglavnika, odnosno drugu osobu režima iza Ante Pavelića. Iako ga je Mussolini u jednom razgovoru nazvao *germanofilom* zbog njegovog bliskog odnosa s Nijemcima, Kvaternik je na to samo rekao: „Nisam bio i neću biti nikad, čiji drugi čovjek nego hrvatski čovjek.⁷¹“

Kvaternik je pripadao u onu skupinu članova ustaškog pokreta koja Talijane nikad nije mogla smisliti, te je smatrao da se Pavelić uz njih nepotrebno veže. Iako mu je Pavelić tijekom preuzimanja vlasti obećao da neće biti nikakvih obaveza prema Talijanima, Kvaternik je, prema svjedočenju dijela ustaških časnika, u jednoj situaciji toliko izgubio živce da je urlajući na Lorkovića i posljedično Pavelića poručio da zna da je cijena skrivanja Ustaša tokom svih prijašnjih godine „prodaja“ Dalmacije Talijanima i Međimurja Mađarima. Tada je kao i svi ministri bio protiv Rimskih ugovora, ali je isto tako izjavio sljedeće: „...da se postavi Hrvatska vojska od 300,000 vojnika, pa da se tako dočeka konac rata. Ali ovaj čas ne može se drugo nego kako diktiraju Italija i Njemačka.⁷²“ Zbog ovakvih izjava nije bio delegacije koja je potpisala Rimske ugovore. Po povratku iz Rima, uslijedili su veliki prosvjedi protiv ustaške vlasti, u kojima je uhićen razmjern broj pristaša HSS-a. Čak su se i njemački generali zabrinuli zbog prijetnji koje se javljaju prema Talijanima, te straha da će morati intervenirati u slučaju većih nemira. Njemački veleposlanik u Zagrebu Kasche izjavio je o Kvaterniku da je „vrlo impulzivan i izrazito germanofilski raspoložen, ali ipak spreman da se sporazumi s Italijom.⁷³“ Unatoč svim izjavama i antipatiji prema potezima koje je vukao Poglavnik, Kvaternik nikad nije krenuo u otvorenu pobunu protiv Pavelića.

Prilikom crtanja demarkacijske linije između Talijana i Nijemaca, Nijemcima je jedino bilo važno kontrolirati željezničku prugu koja je povezivala Zagreb sa Zemunom i Slavonski

⁷¹ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 311.

⁷² Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 48.

⁷³ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 50.

Brod sa Sarajevom i Višegradom. Talijani su u kolovozu 1941. godine zaposjeli demilitariziranu zonu u kojoj NDH nije imala pravo držati vojsku. To je bilo područje oko Severina na Kupi, Plitvičkih jezera, planina Plješivica, Šator i Cincar, te je završavalo na istoku kod Volujka. Talijanski cilj bio je jasan: nije bilo dovoljno osigurati morsku obalu, već i cijelo zaleđe u vidu širenja svojeg utjecaja po cijelom Balkanu. Kvaternik je na to poludio, te je bio spreman tražiti njemačku intervenciju, naredivši da do daljnjega nijedan hrvatski časnik ne ide na izobrazbu u Italiju.⁷⁴

Pavelić je ipak morao popustiti Mussoliniju, te je cijela demilitarizirana zona pala u ruke Talijana. Time je područje od mora do Karlovca kompletno bilo pod vlasti talijanske vojske. Kvaternik je pokazao spremnost na suradnju uvidjevši da su mu ruke vezane, na što su čak i Talijani izjavili da je „čovjek koji ima mnoge nedostatke, ali svakako nije bez inteligencije i gospodskog držanja.”⁷⁵ U tom je vremenu dobivao dvojake signale od njemačkog generala Glaisea von Horstenaua, koji mu je poručio da je pametan što odbija velik broj talijanskih zahtjeva. S druge strane nije bilo jasno ni čiju ruku von Horstenau igra, budući da su službene obavijesti iz Berlina bila da se s Talijanima ne ulazi u sukobe. Zbog takvih je situacija Kvaternik sve češće dobivao titulu *germanofila*, te je talijansko povjerenje prema njemu naglo palo. Hitler je pak naredio u studenom 1941. godine kako se njemačke snage na području NDH i Srbije trebaju prebaciti na istočni front, te da Talijani imaju dozvolu prijeći u njemačku okupacijsku zonu, kako bi zajedno s bugarskim trupama kontrolirale područje NDH. Kvaternik je protiv toga jasno urgirao, izjavivši kako će doći do nemira zbog sve većeg antitalijanskog razmišljanja. Hitler je mišljenje iznenada promijenio, na što je talijanski general Ambrosio izjavio kako je general von Horstenau imao „znatan utjecaj na maršala Kvaternika i članove vlade u Zagrebu, kako bi propao naš plan okupacije Hrvatske.”⁷⁶ 11. veljače 1942. godine Kvaternik je odlikovan Vojničkim redom željeznog krsta od strane Pavelića za hrabrost i požrtvovnost oko uspostave NDH.

Tijekom 1942. godine Kvaternik je prvo bio gost Talijana u Rimu, a potom se upoznao s Hitlerom u njegovom ratnom stožeru u istočnoj Pruskoj. Pred Talijanima je pokazivao slatkorječivost koju su i oni povratno pokazali njemu, iako je znao da nema istine u njihovim, a niti njegovim riječima o savezništvu i potpori. O susretu s Hitlerom nije imao puno riječi, osim njegovih lamentiranja o raspadu SSSR-a i mržnji prema Židovima. Isto tako se zahvalio

⁷⁴ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 51.

⁷⁵ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 51.

⁷⁶ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 53.

Keitelu i Ribbentropu na potpori njemačke vojske. Također je obišao istočni front na kojem su služili hrvatski legionari, kazavši im kako se bore u misiji uništenja boljševizma u Europi. S povratkom u NDH napao je Mačekove ministre u izbjegličkoj vladi u Londonu, koji su htjeli „dovesti Hrvatsku pod srpski jaram.“⁷⁷

Kvaternik je čvrsto ostao vezan za njemačku politiku, te je bio spreman u ljeto 1942. u cilju njihovih vojnih pohoda na istok poslati 6,000 do 8,000 novih regruta. Isto tako je tijekom tog ljeta upao u sukobe s njemačkim zapovjednicima, ovaj put oko njihovog miješanja u civilnu upravu. Krajem veljače 1942. godine počele su se javljati glasine kako je Pavelić smijenio Kvaternika, što nije bilo točno. Istina je kako je Kvaternik počeo sve više nervirati Pavelića, zbog svojih naglih reakcija i česte promjene mišljenja. U pitanje je doveden i njegov razum, budući da je tada već bio blizu 65-te godine života.⁷⁸ Za talijanskog veleposlanika Raffaella Casertana Kvaternik je bio čisti austrofil, te su po njemu takvi ljudi trebali biti odstranjeni s vlasti. Također su se počele širiti glasine o jačanju moći šefa policije Eugena Dide Kvaternika, Slavkova sina, i potencijalnom vojnom udaru, što bi za Pavelića bilo pogubno ako bi velik dio moći bio u rukama jedne obitelji. Jesu li te glasine bile istina ili ne neće se nikad znati, ali su sigurno pomogle u Pavelićevim sljedećim koracima.

Vilim Cecelja, član domobrana, izjavio je kako je Kvaternik 1942. godine „počeo raditi na tome da ga Hitler pozove k sebi, saslušati i dade privolu za uklanjanje Poglavnika, koji se dokazao nedorastao zamršenim prilikama i misli da sve može mačem riješiti. General Kaitel bio je Kvaternikov školski drug i on je mislio da je to pogodna osoba za izvođenje njegova plana.“⁷⁹ Kako bi oslabio Kvaternikov utjecaj, Pavelić je sam 1942. godine preuzeo zapovjedništvo nad oružanim snagama. Prilikom posjete Hitleru u Ukrajini tijekom rujna 1942. godine, Pavelić mu je predstavio Juru Francetića kao novog zapovjednika „Ustaške vojnice“, pri čemu se Hitler jako zainteresirao, te je s Francetićem proveo nekoliko sati u razgovoru. Vojnica je trebala biti ta koja će srušiti sve potencijalne ustanke partizana i svih onih nepodobnih režimu u Hrvatskoj. Barem ju je tako predstavio Pavelić. Sve je to imalo katastrofalne posljedice na Kvaternikov imidž. General von Horstenau, Kvaternikov bivši saveznik, izjavio je sljedeće: „Maršal mora otići.“⁸⁰ Također se tražio odlazak Eugena Dide Kvaternika, te pojačan rad vojnice.

⁷⁷ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 54.

⁷⁸ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 56.

⁷⁹ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 57.

⁸⁰ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 58.

Kvaternik je poslan na medicinski dopust 29. rujna 1942., te mu je Pavelić rekao da će sam preuzeti domobranstvo. Također mu je priopćio kako Nijemci traže njegovu ostavku. Tijekom listopada smijenjen je i Eugen Dido Kvaternik, budući da je u javnosti vladala psihoza od terora kojeg je policija provodila pod vodstvom mlađeg Kvaternika. Talijanske vlasti bile su zadovoljne ovim smijenama i remontom vlade, smatrajući kako su sad dovedeni ljudi s „prijateljskim osjećajima prema Italiji.”⁸¹ Mlađi Kvaternik prilikom smjene izjavio je kako je samo slijedio zapovijedi, iako je znao da progoni protiv Srba i Židova vjerojatno znače njegovu političku smrt.

Slavko Kvaternik je dva mjeseca kasnije bio spreman na povratak u Zagreb iz Bratislave, kako bi proslavio Božić s obitelji. Iako su ga mnoge bivše kolege pokušale odgovoriti od toga, govoreći mu kako će se Nijemci i Talijani dići protiv hrvatske vlade, Kvaternik na to nije reagirao. Posebno mržnju osjećao je prema Mladenu Lorkoviću, kojeg je smatrao produženom rukom Pavelićeve politike s Mađarima i Talijanima. Pri povratku u Zagreb 22. lipnja, dočekan je od sina Eugena. Uspio je dva puta razgovarati s Pavelićem, te mu je prilikom susreta 29. prosinca poručio sljedeće: „Ti vodiš hrvatski narod i državu u propast, tjeraš politiku samouništenja ostvarenjem kaosa i anarhije.”⁸² Kvaternik je službeno smijenjen u siječnju 1943., a njegova mjesto ministra oružanih snaga preuzeo je general Mislav Fridrih Navratil.

Eugen Kvaternik napustio je NDH u veljači 1943. godine. Privremeno se nastanio u Slovačkoj, odakle je otišao prvo u Austriju, a u svibnju 1945. u Italiju. U ljeto 1947. godine emigrirao je u Argentinu, gdje je živio sve do smrti 1962. godine. U emigraciji je postao Pavelićev gorljivi kritičar, smatrajući kako je on cijelo vrijeme radio po nalogima Talijana. Slavko Kvaternik pokušao je nakon odlaska u Beč 1943. godine osnovati antipavelićevsku ligu, u cilju rušenja Poglavnika s vlasti. Uhićen je 1945. godine od Saveznika kao „vrhovni zapovjednik oružanih snaga pod hrvatskim nacističkim vođom Pavelićem.”⁸³ Izručen je 9. rujna 1946. godine u Jugoslaviju, gdje mu je suđeno za ratne zločine i suradnju s okupatorima. 10. lipnja 1947. godine osuđen je na smrt strijeljanjem, nakon što mu je odbijena žalba za pomilovanjem. Na sudu se branio kako nikad nije bio dijelom Pavelićeve genocidne politike. Protiv te iste politike nikad se nije distancirao, te ostaje zapamćen kao *persona non grata* u najmračnijem dijelu hrvatske povijesti.

⁸¹ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 59.

⁸² Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 62.

⁸³ Kisić Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, 68.

7.2. Odlazak Mile Budaka

1941. godine Mile Budak bio je na svom političkom vrhuncu. Nakon što je 1939. godine pokrenuo list *Hrvatski narod*, koji je cenzuriran od vlasti Banovine Hrvatske, Budakov ugled među ustašama u domovini bio je vrlo jak, te je zajedno sa Slavkom Kvaternikom vodio političko društvo *Uzdanica*. Njena je funkcija bila pomaganje nacionalistima koji su trpili progone vlasti zbog svojih antijugoslavenskih stavova. S proglašenjem NDH, Budak je prvo bio ministar bogoslovlja i nastave, poslanik u Berlinu (2. studenog 1941. do travnja 1943.) i ministar vanjskih poslova (23. travnja do 5. studenog 1943.).⁸⁴ Univerzalno je smatran Pavelićevom desnom rukom i bliskim prijateljem Poglavnika. Budak kao gorki nacionalist nikako nije mogao prihvatiti talijansku politiku prema Hrvatima.

Dolaskom na poziciju ministra vanjskih poslova 1943. godine počeo je politički pad Mile Budaka. Nakon što mu je uloga u Berlinu bila da „otkloni talijansku agresiju prema našim krajevima“, kao ministar morao je jednako kvalitetno surađivati i s Talijanima i Nijemcima.⁸⁵ Vjerojatno zato je prilikom proslave druge obljetnice Rimskih ugovora u Zagrebu s velikim poštovanjem pričao o talijanskom vojsci i savezništvu ustaša s Mussolinijevom vladom. U lipnju 1943. godine sastao se s talijanskim poslanikom Petruccijem, gdje su vodili ugodan razgovor o prijateljstvu dva naroda, te kako su „Hrvati, osobito ustaše, branili nezavisnost Hrvatske, dakako njegujući prijateljstvo s Italijom, i u okviru novoga poretka u Europi.“⁸⁶

Kapitulaciju Italije u rujnu 1943. godine ustaški je vrh dočekaio potpuno nespreman. Budak je počeo gubiti vjeru u Pavelića da odlučnije reagira sada kada su Talijani izvan vojnog stroja. Smetalo ga je što je i dalje pod zapovjedništvom Nijemaca 200,000 hrvatskih vojnika. Budak je tada poručio sljedeće: „S našim novcem i našom hranom njemačka je vojska bolje opskrbljena nego naša.“⁸⁷ No i dalje je bio vjerni saveznik Nijemaca, što je i sam priznao pred jugoslavenskim sudom. Tada je rekao da je čak i nakon kapitulacije njemačke vojske u Staljingradu vjerovao u pobjedu Nijemaca. Njegovo mišljenje počelo se mijenjati zadnjih osam mjeseci rata, kada je postalo očigledno da kontrola rata curi iz Hitlerovih ruku. Prema Talijanima je pak Budak zazivao potpuno drugačiju politiku. U srpnju 1943. godine tražio je da sa zamrznu gospodarske veze s Talijanima, te je poslaniku Petrucciju poručio

⁸⁴ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 352.

⁸⁵ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 353.

⁸⁶ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 354.

⁸⁷ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 393..

kako zahtijeva reviziju Rimskih ugovora.⁸⁸ U tom je trenutku Veliko fašističko vijeće smijenilo Mussolinija s pozicije neupitnog vladara Italije, ali Italija još službeno nije kapitulirala. Petrucci je zbog Budakovih zahtjeva urgirao kod Pavelića i izrazio nezadovoljstvo, što se Paveliću sigurno nije svidjelo.

Budak je 9. listopada 1943. tražio od Nijemaca da se Kotor, svi otoci, Zadar i Rijeka vrate Hrvatskoj, te je u pismu njemačkom poslaniku Kascheu 21. listopada na vrlo oštar način tražio da Hitler tu odluku što prije potvrdi. Ministarske stolice koštala ga je afera s novim poslanikom Tullijem Tamburnijem, imenovanim od Talijanske Socijalne Republike na čijem je čelu bio Mussolini. Budak je 4. studenog tražio sljedeće: „Hrvatska vlada očekuje, da će fašistička republikanska vlada nama priopćiti, da Vlada priznaje poništenje Rimskih ugovora i naše pripojenje svih hrvatskih zemalja, koje su nam Talijani uzeli tim ugovorima i ranije.⁸⁹“ Tamburini nakon te poruke nikad nije došao u Zagreb, a talijanska vlada taj je zahtjev odbila. Zbog takvih je izjava trpio i Budakov odnos s kolegama u pokretu, koji su smatrali da je uništio hrvatsko-talijanske odnose.

Budak je službeno odstupio s mjesta ministra 5. studenog 1943. godine, a naslijedio ga je Stijepo Perić. Iako je u veljači 1944. godine razmatran za hrvatskog poslanika u Japanu, afera Tamburini koštala ga je te pozicije zbog negativnog publiciteta. Nakon odlaska iz politike posvetio se pisanju pripovjetki i romana.⁹⁰ Napustio je NDH 6. svibnja 1945. godine, netom prije ulaska partizanske vojske u Zagreb. Dan kasnije zajedno sa sedamnaest ministara NDH dolazi u Klagenfurt, gdje je odmah uhićen od strane savezničke vojske. Vraćen je u Jugoslaviju, gdje su mu komunističke vlasti sudile za ratne zločine. Osuđen je na smrtnu kaznu vješanjem, te obješen 18. svibnja 1945. godine.

Mile Budak, zbog svoje uloge u ustaškom režimu, također će poput Slavka Kvaternika biti zapamćen kao kvislinški simbol u povijesti Hrvatske. Istina je da je u mnogim situacijama pokazivao poštovanje prema Židovima i Srbima, zbog čega je bio osuđivan od Nijemaca, te nije bio gorljivi provodnik Pavelićevih rasnih zakona. Na svoju nesreću, nikad nije imao hrabrosti ustati protiv najstarijeg prijatelja i osobe koja ga je uvela u politiku, već mu je bilo bitnije održati se na pozicijama moći, što je velik dio rata i uspijeva. Te su ga odluke u poslijeratnom vremenu koštale života.

⁸⁸ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 393.

⁸⁹ Kisić Kolanović, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, 394.

⁹⁰ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 257.

7.3. Urota Vokić-Lorković

S preuzimanjem vlasti ministra vanjskih poslova, Mladen Lorković se ubrzo bacio na posao sklapanja novih dogovora. Može se reći da je u vremenu između 1941. i 1943. godine Lorković imao dobar odnos s Pavelićem, te se njihovi pogledi u vidu vanjske politike nisu razilazili. Prvi važan slučaj kojim je bavio Lorković bila je mađarska okupacija Međimurja, koje NDH ni u kojem slučaju nije htjela prepustiti. Odbijao se dogovoriti s Mađarima oko bilo kakve suradnje sve dok Međimurje ne bude vraćeno pod hrvatski teritorij.⁹¹ Lorković je bio svjestan da je pitanje srpstva problem koji se neće moći lagano riješiti, te je prozvao glavaše Banovine Hrvatske sljedećim riječima: „Budite sretni da ste ostali živi, jer kako ste se ponašali, taj život i ne zavređujete.“⁹²

Nakon potpisivanja rasnih zakona protiv Židova, Lorkovića se smatralo jednim od kolovođa tog procesa. Izjave poput „Židovi su s gledišta narodnog gospodarstva i kulture suvišni“, te „očuvanje hrvatske rase i okončanja gospodarskog robovanja Hrvata Židovima“ samo su dio arsenala koje je Lorković često „ispaljivao“ prema toj populaciji. Time je samo povećao svoju odgovornost u pokoljima koje su ustaške jedinice počinile nad svim neprijateljima režima. No, zbog svojih političkih stavova postao je neprijateljem najekstremnijeg dijela ustaškog pokreta, tzv. rasova. Danas ih se smatra pandanom Hitlerovom SS-u, zbog fanatične odanosti Poglavniku. U tu grupaciju ubrajali su se Ivo Herenčić, Vjekoslav Luburić i Ante Moškov.⁹³ Pavelić ga je upozorio da se u prosincu 1941. godine sačuva pri svakom izlasku iz stana jer su rasovi u lovu na njega. Prema njima, Lorković nije bio dovoljno radikalno u svojim stavovima. Herenčić je u jesen 1943. godine čak tražio da se Lorković izbac iz vlade. Njemački obavještajci smatrali su Lorkovića čovjekom umjerenih stavova, te da se često distancira od radikalnog dijela stranke.

Najveće neprijateljstvo Lorković je imao s Didom Kvaternikom, šefom policije. Lorković je na Didu gledao kao potkapacitiranog političara, te je u namjerama za smjenu Dide imao potporu Nijemaca. To je uspjelo krajem 1942. godine, kad je Kvaternik sam odlučio odstupiti vidjevši da ga se koristi za političke igre. Nakon smjene Kvaternik je odlučio poboljšati odnos s Lorkovićem, upozorivši ga „da se s dr. Pavelićem ni u šta ne upušta, jer će izgubiti glavu.“⁹⁴ No nije samo Kvaterniku Lorković bio neomiljena pojava. Radikalna grupa

⁹¹ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 38.

⁹² Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 39.

⁹³ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 41.

⁹⁴ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 43.

ustaša, pod zapovjedništvom Božidara Kavrana, tražila je od Pavelića u svibnju 1944. godine da Lorković razriješi svih dužnosti u vladi. Lorković je tražio zaštitu od Pavelića, koju na kraju nije dobio. Kada su se na sve još nadovezale optužbe da je komunist i mason, može se shvatiti zašto Lorković nije bio najomiljenija pojava u pokretu.

Optužbama o komunizmu kumovalo je prijateljstvo s Marijom i Pavlom Gregorićem, komunističkim parom koji su dugo bili pod paskom SS-a i ustaškog pokreta zbog sumnji na antifašističko djelovanje. Lorković je par upoznao tijekom 1940. godine, te ih je nekoliko puta zaštitio od terora kojeg su provodile ustaše. Marija Gregorić na jednom je ispitivanju priznala da je više puta posjetila stan obitelji Lorković, te da je imala prisan odnos s njima. Unatoč zaštitničkim aktivnostima prema ljudima bliskim njegovoj obitelji, Lorkovićeva ideologija ostala je nepromijenjena. U studenom 1941. godine potpisao je u Berlinu pakt protiv Kominterne, zbog čega je dobio odlikovanje Velikog križa Njemačkog orla s lentom od samog Hitlera.⁹⁵ Pri povratku u Zagreb izjavio je kako se Hrvati bore protiv najgoreg neprijatelja, boljševizma. Lorkoviću je također smetala talijanska politika prema Hrvatskoj, te je u rujnu 1943. godine izjavio kako su hrvatsko-talijanski odnosi „od samog početka bili teško opterećeni.”⁹⁶ Znao je i sam da će se granice iz Rimskih ugovora morati revidirati u korist Hrvatske. Također je konstantno ulazio u sukobe s talijanskim poslanikom Cassertanom, koji je konstantno „nabijao na nos“ koliko su ustaše ovisne o talijanskom novcu, što je Lorković često žustro odbijao. Talijansko nepovjerenje koštalo ga je mjesta ministra 1943. godine. Pavelić je često nastupao omalovažavajuće prema Lorkoviću, te je odbijao bilo kakvu mogućnost pobune protiv Talijana.

Lorković je smijenjen s pozicije ministra vanjskih poslova u travnju 1943. godine. Na tu odluku utjecao je poslanik Cassertano, koji je djelovao po Mussolinijevim naredbama. Lorkovićeva zamjena bio je Mile Budak, Pavelićeva desna ruka.⁹⁷ Bivši ministar vanjskih poslova inteligentno je primjetio da stvari po Sile osovine tijekom 1943. godine kreću nagore. Saveznici su se iskrkali u Italiji, njemačka vojska pretrpila je teške poraze kod Staljingrada i Kurska, dok su Amerikanci počeli preuzimati inicijativu na Pacifiku. Lorković je uvidio mogućnost za reformom vlade koja bi umanjila moć Pavelića, a za to mu je bio potreban HSS. Jedan od Lorkovićevih suradnika poručio je sljedeće: „U našim razgovorima bili smo došli do zaključka, da bi ulaskom u vladu nekoliko uglednih ličnosti HSS-a vlada dobila na

⁹⁵ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 45.

⁹⁶ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 47.

⁹⁷ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 57.

reprezentativnosti; bila bi oslabljena komunistička propaganda i ujedno potisnut i oslabljen utjecaj ustaških rasova.⁹⁸ Ideja nove vlade bila su vraćanje stabilnosti i zakonitosti, ukidanje koncentracijskih logora, vraćanje Dalmacije i Istre Hrvatskoj, te puštanje Vladka Mačeka iz zatvora. Najbitnija misao bila je da NDH postane neutralna država.

Lorković je u ovim pregovorima računao ostanak Pavelića na vlasti. Nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. godine, Pavelić je dva dana kasnije ponudio prvaku HSS-a Augustu Košutiću mjesto podpredsjednika vlade, što je ovaj naravno odbio. Čak su i Nijemci podržavali proširenje vlade, smatrajući kako će to pomoći u borbi protiv partizana. Poraz politike o novoj vladi dogodio se 2. rujna, kad je Pavelić za novog predsjednika vlade stavio Nikolu Mandića, čovjeka u dubokim sedamdesetima, koji je služio još u austrijskoj administraciji. Lorković je znao da je Mandić samo marioneta koja radi sve što je Pavelić naredio. Čin postavljanja Mandića razljutio je Lorkovića, koji je na razne načine pokušavao ne bi li NDH spasio od neminovnog poraza. 3. rujna Lorković je zatražio da ga Pavelić razvrši dužnosti ministra unutarnjih poslova, ali je Poglavnik to odbio.⁹⁹ Lorković je mjesec dana kasnije ipak prihvatio ponudu da ostane ministar unutarnjih poslova, ali raskoli s Pavelićem postali su preveliki, te između njih dvojice više nije bilo mogućnosti suradnje.

1944. godina presudna je za Lorkovićev život. Shvaćao je da se rat bliži kraju, znao je da NDH zbog svoje povijesti nema šanse preživjeti rat na strani Sila Osovine, te je odlučio djelovati. Pavelić i Lorković bili su dijelom iste vlade i pokreta, ali su im pogledi na vlast bili potpuno drugačiji. Dok se Pavelić na sve moguće načine želio održati na vlasti, Lorković je pak želio sačuvati Hrvatsku, čak i pod cijenu pada ustaškog pokreta. Poručio je sljedeće: „Nijemci neprestano lažu i tim lažima prikrivaju svoje pravo katastrofalno stanje. Zbog toga, njima se ne može ništa vjerovati, pa bi najveća ludost, kad bi se hrvatska politika još uvijek htjela po njima ravnati.¹⁰⁰“ Lorković je kroz svibanj 1944. pregovarao s HSS-om o preuzimanju vlasti. Otvoreno je rekao Košutiću: „Ne zovemo vas na suradnju, nego da predamo vlast... drugi ne mogu spasiti državu, samo vi.¹⁰¹“ HSS-ovce je iznenadila ova transformacija političara vrlo bliskog Nijemcima, na što je on samo odgovorio da je važnije spasiti Hrvatsku nego Njemačku. Po njegovoj ideji, HSS bi preuzeo vlast i poveo vladu u mirovne pregovore. Košutić nije htio biti dio režima povezanog s tisućama ubojstava nevinih ljudi, dok ga je Lorković konstantno uvjeravao da je bolje to nego da na vlast dođu komunisti

⁹⁸ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 67.

⁹⁹ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 69.

¹⁰⁰ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 74.

¹⁰¹ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 75.

ili da srpska kruna ponovno vlada Hrvatskom. No dogovor s Košutićem nije bio moguć budući da je on unaprijed znao da su zapadni saveznici priznali Tita i partizane kao legitimnu vlast u borbi protiv fašizma.

Ključna osoba kojoj se Lorković obratio bio je Ante Vokić. Tijekom 1944. godine obnašao je dužnost ministra oružanih snaga, te je bio uvaženi pripadnik pokreta. Njegovi vojnici poštovali su ga budući da je kao ministar često obilazio bojišnicu, te tako radio na moralu ljudi koji su trpjeli grozne strahote u ovom sukobu. Vokić je čak uživao i ugled među partizanima, koji su cijenili što pokušava udaljiti Hrvatsku od Nijemaca.¹⁰² Njemačke obavještajne službe smatrale su kako u njemu ima materijala da digne pobunu protiv njih, te su ga označile vrlo opasnim. U govoru u Sarajevu 1944. godine naglasio je kako Hrvati pod oružjem imaju 600,000 vojnika, te su spremni na akciju u slučaju pokušaja njemačkog preuzimanja vlasti. Vokić je svom prijatelju Marijanu Poliću krajem 1944. godine u zatvoru objasnio plan koji su on i Lorković dogovarali s Englezima: Englezi i Amerikanci trebali su se iskrcati na Jadranu, te su uzletišta u Mostaru, Banja Luci i Sarajevu trebala biti sačuvana. Nijemci su trebali biti razoružani, te je što prije trebalo osigurati prostor NDH kako bi se zaustavilo povlačenje njemačke vojske iz Grčke. Pavelića i ustaški pokret trebalo je maknuti s vlasti i raspustiti, trebalo je sastaviti novu vladu u sastavu s „umjerenim“ ustašama i HSS-om, dok bi ustaške formacije trebalo staviti u regularnu hrvatsku vojsku.¹⁰³ Kao krajnji cilj postavljeno je mogućnost priznanja NDH kao ravnopravnu članicu Nacija-pobjednica. S tim planom bili su upoznati general von Horstenu i poslanik Kasche, ali su tražili propust njemačke vojske kroz NDH, na što Englezi nisu htjeli pristati. Plan je propao jer je nakon susreta s Hitlerom Pavelić ostao prestrašen od novog oružja kojim se njemački diktator hvalio. Navodno je Pavelić prvotno pristao na ovaj plan, budući da su mu Englezi ponudili azil u jednoj od svojih kolonija. No mišljenje je ipak promijenio.

Ključni Vokićev plan bilo je razbijanje ustaške vojnice, smjena kompromitiranih generala, te promjena vojnih odora. HSS-ovac Farolfi, suradnik Vokića i Lorkovića, pozivao je Hrvate u otpor protiv Nijemaca, poručivši da im Nijemci ništa ne duguju, dok je Vokić računao da će domobranstvo biti u stanju razoružati 20,000 njemačkih vojnika na području Zagreba.¹⁰⁴ Zadnji sastanak trojice urotnika dogodio se 22. kolovoza, te je usuglašeno kako se Nijemci što prije trebaju razoružati, te da vojnim putem na vlast treba doći Maček. Da bi isti

¹⁰² Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 77.

¹⁰³ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 78.

¹⁰⁴ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 81.

plan uspio, Pavelića se trebalo maknuti s vlasti, ali ne i smaknuti zbog toga što mu je velik broj ustaških postrojbi i dalje bio lojalan. Neki ministri smatrali su da ga se treba odmah eliminirati zbog prodaje Dalmacije, ali Lorković je bio puno umjereniji, te je izrazio sljedeće: „Ja ću mu reći da se povuče i nestane, kad mu je njegova glava toliko draga. Zaslužio je da mu se krvi napijemo jer je izdao ne samo Dalmaciju, nego cijelu Hrvatsku.”¹⁰⁵

Prilikom susreta s Pavelićem 29. kolovoza, Lorković mu je ponudio opciju da se povuče s vlasti. No Pavelić je još četiri dana ranije naredio pojačano promatranje Mačeka, u slučaju pokušaja uzurpacije vlasti. Također je dan kasnije sazvana izvanredna sjednica vlade, na kojoj su prisustvovali Vokić i Lorković. Prije sjednice zaiskrilo je između Lorkovića i Pavelića. Lorković je tvrdio da je rat za NDH izgubljen, dok je Pavelić govorio da je ovaj put Lorković otišao predaleko. Pavelić je na sjednici rekao kako su Vokić i Lorković djelovali izvan svojih ministarskih mogućnosti, te da su obojica otpušteni. Dalje je pročitao dokument o izdajničkoj suradnji Farolfija, Vokića i Lorkovića s četničkim snagama protiv Tita. Pavelić je okretanje protiv Nijemaca komentirao ovako: „Izdaja.”¹⁰⁶ Lorković i Vokić uhićeni su 31. kolovoza, te im je suđeno za veleizdaju protiv Poglavnika. Optužnicu o suradnji s HSS-om i četnicima primili su vrlo mirno. Nakon osude, Lorković i Vokić zatvoreni su u Koprivnici, odakle su 9. prosinca prebačeni u Lepoglavu. Tamo su započeli štrajk glađu. Obojica su pisali pisma Poglavniku, tvrdeći da je svaka akcija koju su poduzimali bila po Poglavnikovim naredbama i nikad protiv Hrvatske. Lorković je u pismima tražio da ga se prebaci na bojište, kako bi poginuo s visoko uzdignutom glavom. Ta pisma do Poglavnika nikad nisu došla. Prema nekim istragama, Vokić i Lorković ubijeni su 30. travnju 1945. u Lepoglavi, tjedan dana prije pada NDH. Njihova unakažena tijela pronađena su u jednoj ćeliji, dok je tijelo Ivanka Farolfija pronađeno u bunaru. Nikad se nije saznalo ko je naredio njihovo ubojstvo, iako je po mnogima to bio Maks Luburić.¹⁰⁷

Mladen Lorković doživio je poraz svoje politike onog trenutka kad je odlučio vjerovati Paveliću da će se samoinicijativno povući s vlasti. Zašto je Pavelić promijenio svoje mišljenje o odlasku s vlasti? Je li se toliko prepao Nijemaca? Taj dio povijesti i dan danas nam je nepoznat, no u opasnom vremenu Lorković je odlučio djelovati u cilju interesa hrvatskog naroda i njegova očuvanja. Zbog toga mu se mogu oprostiti neki grijesi iz prošlosti, iako je ona zbog suradnje s fašističkim okupatorima i dalje jako okaljana.

¹⁰⁵ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 84.

¹⁰⁶ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 89.

¹⁰⁷ Kisić Kolanović, *Mladen Lorković: ministar urotnik*, 105.

8. Zaključak

Ustaška država doživjela je kolaps kao i svi njeni saveznici u Trojnom paktu. Teško se moglo očekivati bilo što drugačije s obzirom na to kako je stvorena i kakvu je politiku provodila tijekom četiri godine strahovlade. No, i u takvoj teškoj situaciji za veliku većinu hrvatskog naroda koji vlast nije odabrao, već mu je nametnuta, određeni dužnosnici odlučili su djelovati čak i pod cijenu političkog progona ili smrti, na čemu im se treba odati počast. Ante Pavelić kao marioneta postavljena od Hitlera i Mussolinija nije smao djelovati na svoju ruku jer je znao da ga u slučaju uhićenja čeka smrt, no čak i u situaciji kada je vidio da rat izmiče Hitleru iz ruku nije se htio okrenuti protiv nacističkog diktatora. Bitniji mu je bio *status quo* i održavanje na vlasti, te se zbog toga upravo on smatra glavnim razlogom propasti države, iako su postojale šanse za spas u slučaju dogovora sa zapadnim saveznicima, što je potvrdio i sam Ante Vokić. Pavelićeva potreba za ostankom na vlasti posljedično je uzrokovala Križni put i Bleiburg, na kojem su poginuli deseci tisuća hrvatskih vojnika i civila. Nije to bio kraj njihovim patnjama, mnogi su u sudskim postupcima nakon osnivanja komunističke Jugoslavije osuđeni na duge kazne zatvora ili smrt. Krivnja također ide i Pavelićevim suradnicima, koji su imali hrabrosti pokušati spasiti državu, ali su u djelovanju bili mlaki. Znali su da autokrat poput Pavelića neće htjeti mirno otići s vlasti, te ako je bilo mogućnosti za vojnim udarom kako bi ga se maknulo s vlasti, ta se mogućnost morala iskoristiti. No, povijest je na kraju bila drugačija, te je NDH ostala zapamćena tamo odakle je nastala nakon raspada Jugoslavije. U ruševinama, kao propali eksperiment stoljećima duge borbe Hrvata za neovisnosti.

9. Popis literature

Kisić Kolanović, Nada. *Vojskođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*. Zagreb: Golden marketing, 1997.

Jonjić, Tomislav. *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.* Zagreb: Libar, 2000.

Kisić Kolanović, Nada. *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o., Hrvatski institut za povijest, 2001.

Kisić Kolanović, Nada. *Mladen Lorković: ministar urotnik*. Zagreb: Golden marketing, Hrvatski državni arhiv, 1998.

Stuparić, Darko, Grčić, Marko, Ravlić, Slaven, Dizdar, Zdravko. *Tko je tko u NDH*. Zagreb: Minerva, 1997. <https://www.scribd.com/doc/21995496/Tko-je-tko-u-NDH> (pristupljeno 1. kolovoza 2024.)

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002. <https://www.scribd.com/document/48111415/Hrvoje-Matkovi%C4%87-Povijest-Nezavisne-Dr%C5%BEave-Hrvatske> (pristupljeno 2. kolovoza 2024.)

Kisić Kolanović, Nada. *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.* Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2009. <https://www.scribd.com/doc/251676485/Kolanovic-Kisic-Nada-Muslimani-i-Hrvatski-Nacionalizam-1941-19> (pristupljeno 7. kolovoza 2024.)

Aralica, Višeslav. „Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta“. *Hrčak.srce.hr*, 11. listopada 2021. <https://hrcak.srce.hr/file/398240> (pristupljeno 3. kolovoza 2024.)